

kuris atlikdavo ir visokius kitus raižymo darbus. Ar šie spaudų raižytojai priklausė auksakalių cechui, nėra aišku⁶⁵.

Iš esamų muziejuose bei kituose rinkiniuose atskirų asmenų spaudų bei signetų sunku nustatyti, kurie iš jų yra Kauno auksakalių darbo, o tuo labiau — kurio iš jų. Iš įstaigose vartotų spaudų, ypač tokių, kuriuose yra įvairūs įrašai, lengviau nustatyti, kur jie buvo pagaminti.

XVI—XVII a. Kauno magistratas, kaip matyti iš to laiko dokumentuose likusių antspaudų, turėjo keletą savo spaudų, kurie, be abejo, buvo Kauno auksakalių darbo. Kai kurie auksakaliai magistratė eidavo atsakingas pareigas, ir tai juo labiau verčia manyti, kad tie spaudai buvo jų arba jų kolegų pagaminti. Kitų Kauno cechų spaudai (5 pav.)⁶⁶, greičiausiai, buvo taip pat išgraviruoti vietinių auksakalių.

Kaunas nuo XIV a. buvo žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinis ir prekybinis centras. Tad Kauno amatininkai, o ypač auksakaliai, kurių kituose Lietuvos miestuose (XVI—XVII a. auksakalių dar būta Virbalyje, Kėdainiuose, Ukmergėje, Varniuose, Raseiniuose ir kituose Žemaitijos miestuose) buvo nedaug, aprūpindavo savo gaminiais gana plačią teritoriją.

⁶⁵ CVIA, SA 13863, 244.

⁶⁶ IEM, inv. nr. 460, 406, 425.

LIETUVOS POPIERIAUS DIRBTUVĖS XVI—XVII AMŽIAIS

E. LAUCEVICIUS

Lietuvos popieriaus istorija mažai tirta. Kai kuriuos lietuviškojo popieriaus vandenženklis paskelbė Laptevas¹, deja, nenurodydamas nei popieriaus kilmės, nei iš kur pateiktieji vandenženkliai nukopijuoti. Keletą lietuviškojo popieriaus vandenženklių paskelbė Lelevelis² ir Tromoninas³. Lietuvišką popierių mini Lichačiovas⁴, Brikė⁵ ir Budka⁶. Ptasnikas⁷, kalbėdamas apie Lenkijos popierių, liečia ir Lietuvą. Lietuvos popieriaus gamybą tyrinėjo ir kai kurie vėlesnieji istorikai. Pavyzdžiui, Lovmianskis rašė apie Vilniaus popieriaus dirbtuves XVI a.⁸, o Vasiliauskas — apie pirmą Kauno popieriaus dirbtuvę⁹.

Naudojant šią literatūrą, ypač kritiškai reikia vertinti Lovmianskio ir Ptasniko darbus, nes jie, interpretuodami faktus, paimtus iš archyvinių šaltinių, pervertina Lenkijos kultūros įtaką Lietuvai, laikydami Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę Lenkijos provincija.

Kai kam popieriaus gamybos ir jo naudojimo klausimai, gal būt, atrodo nereikšmingi, tačiau nereikėtų užmiršti, kad tie klausimai glaudžiai susiję su mūsų kultūriniais laimėjimais, būtent su raštija ir spauda. Knygos istorikui dažnai tenka susidurti su problemomis, kurių negalima būtų išspręsti, neturint tam tikrų žinių apie popierių. Pavyzdžiui, kai kurie istorikai teigia, kad Kristupas Radvilas įsteigė Kėdainiuose spaustuvę ir kartu popieriaus dirbtuvę, kad šios dirbtuvės popieriuje buvo spausdinamos žinomos Kėdainių lietuviškos knygos¹⁰. Patikrinus knygų popierių ir jo vandenženklis, paaiškėjo, kad šios knygos spausdintos užsieniniame popieriuje.

Popieriaus kilmės ir gamybos laiko nustatymas turi didelę reikšmę kalbos ir literatūros istorikui, o ką bekalbėti apie istoriką, tiriantį nedatuotą dokumentą. Popieriaus dirbtuvių praeities tyrinėtoji ypač svarbūs yra

¹ И. Лаптев, Опыт в старинной русской дипломатике или способ узнать на бумаге время, в которое писаны старинные документы с приложением рисунков, СПб., 1824.

² J. Lelewel, Bibliograficznych ksiąg dwoje, Wilno, 1826.

³ К. Тромонин, Изъяснения знаков видимых в писчей бумаге, Москва, 1844.

⁴ Н. М. Лихачев, Палеографическое значение бумажных водяных знаков, СПб., 1899.

⁵ Briquet, Les filigranes du papier, 1—4, Paris, 1907.

⁶ W. Budka, Filigrany z herbami Lodzia i Lis. Silva Rerum, Kraków, 1928.

⁷ J. Ptasnik, Papierne w Polsce XVI wieku, Kraków, 1920.

⁸ H. Łowmianski, Papierne wilenskie XVI wieku.— Ateneum Wilenskie (1924).

⁹ Dr. Vasiliauskas, Kauno pirmoji popieriaus dirbtuvė. Knygų mėgėjų metraštis, 2, Kaunas, 1937.

¹⁰ J. Kolaczowski, Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce, Kraków, 1888.

du dalykai: popieriaus dirbtuvės vandenženklis, jo rūšis bei formatas ir archyviniai duomenys — inventoriai, testamentai ir pan.

Maždaug nuo XIV a. popierius pradėtas gaminti iš skudurų. Dirbtuvės, kuriose gamino popierių, buvo vadinamos popieriaus malūnais (molendinus papirens), nes savo struktūra jos labai panašios į grūdų malūnus. Popieriaus dirbtuvės paprastai buvo statomos prie vandeningesnių upių; vandens jėga buvo reikalinga varyti įrengimus, grūdančius skudurus. Pavyzdžiui, visos žinomos Vilniaus popieriaus dirbtuvės buvo Vilnios (Vilnelės) upės pakrantėje. Vilnia XVI—XVII a. buvo daug vandeningesnė, dažnai patvindavo, turėjo keletą užtvankų, ir jos pakrantėse telkėsi tuometinės Vilniaus pramonės įmonės¹¹. Be to, vieta dirbtuvei būdavo parenkama tokioje apylinkėje, kur pakankamai būtų galima gauti gamybai žaliavos, t. y. surasti skudurų. Atskirų popieriaus dirbtuvių skudurininkai važinėdavo po aplinkinius kaimus ir miestelius, rinkdami skudurus. Padidėjus krašte dirbtuvių skaičiui, skudurai, kaip popieriui gaminti žaliava, tapo prekybos objektu. Skudurus pradėjo supirkinėti ir kaimyninių valstybių popieriaus dirbtuvės. Skudurų pradėjo trūkti. Tai neigiamai atsiliepė vietinei popieriaus gamybai. Proteguodamos savo krašto popieriaus gamybą, kai kurios valstybės išleido įstatymus, draudžiančius išvežti skudurus už valstybės ribų. 1628 m. Toskanoje už skudurų išvežimą iš karalystės buvo uždėta didelė bauda. Ar Lietuvoje skudurų išvežimas buvo uždraustas, nežinoma.

Patekę į dirbtuvę, skudurai buvo rūšiuojami rankomis, pašalinamos nereikalingos priemaišos. Geresnius, baltus lininius skudurus skirdavo baltam, aukštos kokybės rašomajam popieriui gaminti. Iš spalvotų ir kitų prastesnių skudurų gamindavo žemesnės kokybės popierių. Išrūšiuoti skudurai buvo piaustomi, draskomi ir sumetami į katilus, kur juos ilgesnį laiką virindavo. Dažų, riebalų ir nešvarumų pašalinimui buvo vartojamos kalkės. Verdantis vanduo katile buvo dažnai keičiamas. Po to skudurus sumesdavo į katilus ir ilgesnį laiką mirkydavo, kol iš jų pasidarydavo atskiri plaušai. Tada gautąją masę sumesdavo į tikrąjį popieriaus malūną, t. y. didelę pailgą grūstuvę. Iš pradžių grūstuvės buvo daromos iš smalingo medžio, o vėliau iš metalo. Grūstuvės turėjo keletą perskyrimų, kad popieriaus masę būtų galima lygiau sugrūsti. Greta buvo volas su pritaistytais prie jo grūstuvais, kiekvienam perskyrimui po vieną. Iš pradžių grūstuvai buvo mediniai su prikaltomis geležinėmis vinimis dugne, o vėliau jie buvo pamušami geležimi. Volas buvo sujungtas su vandens ratu, kuris paprastu grūdų malūno principu jį suko. Volą buvo galima nuleisti ir pakelti pagal reikalą. Grūstuvai, besisukančio volo varomi, skudurus grūsdavo, maišydavo ir draskydavo tol, kol iš jų pasidarydavo ištisa skysta masė. Šita skystos tyrės pavidalo masė buvo popieriaus pufabrikatis.

Grūstuvai keldavo didelį triukšmą, o mirkomi skudurai skleisdavo biauų kvapą. Grūstuvėse vanduo buvo nuolat keičiamas. Vandens paduodavo kaušuose vandens ratu. Buvo sunaudojama daug vandens skudurams mirkyti katiluose, todėl grūstuvės ir mirkymo katilus įtaisydavo atskirose patalpose, prie pat vandens, prie vandens ratų, greta tikrosios dirbtuvės, t. y. patalpų, kur popierius buvo semiamas, presuojamas ir džiovinamas.

Iš Zenavičiaus popieriaus dirbtuvės Smurgainiuose 1601 m. inventoriaus (IV priedas) matyti, kad greta patalpos, kurioje galutinai apdirbdavo popierių, buvo „mlynica“, t. y. patalpa, kurioje mirkė skudurus ir grūdo popieriaus masę. Čia buvo du vandens ratai ir dvi grūstuvės, turinčios po keturis perskyrimus, kiekvienos grūstuvės dugne buvo 28 aštrios geležinės vynos. Dauguma prietaisų buvo mediniai.

¹¹ AVK, 15, 170.

Iš kunigaikščio Marcijono Giedraičio popieriaus dirbtuvės Pavilnyje 1629 m. aprašymo (II priedas) matyti, kad vanduo į grūstuvės patekdavo vamzdžiais. Pati grūstuvė buvo medinė, išmušta geležine skarda. Katilai taip pat mediniai. Buvo tik vienas vandens ratas. Iš aprašymo atrodo, kad dirbtuvė buvo sena, su pasenusiais įrengimais.

Kaip matyti iš Vilniaus magistrato 1661 m. išrašo (III priedas), Jono Tochtermano popieriaus dirbtuvė Rakantiškėse (Naujoji Vilnia), atstatyta 1656 m., turėjo daug geresnius įrengimus. Katilai, grūstuvės ir vamzdžiai buvo variniai. Mirkymo katile buvo dangtis su vamzdžiu. Kiti įrengimai buvo geležiniai ir akmeniniai.

Apie kitus Lietuvos tuometinių popieriaus dirbtuvių įrengimus nieko nežinoma.

Baltos skystos tyrės pavidalo popieriaus pufabrikatis iš malūno buvo supilamas į neaukštą medinį kubilą, stovintį pačioje dirbtuvėje. Smurgainių inventoriuje (IV priedas) sakoma, kad dirbtuvė buvo erdvi, šviesi seklyčia su keturiais stikliniais langais; į ją buvo galima įeiti iš priangio ir iš malūno. Joje stovėjo kubilai su popieriaus mase, žalių koklių krosnis, stalas ir presas su geležiniais sraigtais. Iš tos patalpos durys vedė į kamara, kur popierius buvo džiovinamas. Kamara buvo tuščia, su paprasta krosnimi. Inventoriuje sakoma, kad popieriaus gamybai reikalingi klijai buvo virinami specialiaje katile, esančiame gretimame bravorė. Dirbtuvės aukšte buvo gyvenamoji patalpa popieriaus meistrai Lukošiai.

Dirbtuvėje vyko pats popieriaus formavimas. Meistras imdavo popieriaus lapo dydžio medinę formą ir tiesiai iš kubilų semdavo tam tikrą kiekį popieriaus masės, nukratydavo ją, dalį vandens nuvarvindavo. Tada formą paduodavo pameistriui arba mokiniui, kuris nusinėsdavo ją prie preso, apversdavo ant vilnonės medžiagos gabalo ir po to nuimdavo formą. (Smurgainių dirbtuvė turėjo šešias tokias formas.) Išverstą iš formos minkštą popieriaus lapą padengdavo kitu medžiagos gabalu, ant kurio dėdavo sekantį lapą ir t. t. Jonas Tochtermanas savo dirbtuvėje šiam reikalui naudojo baltą vilnonį audinį. Perklotus vilnonės medžiagos gabalais popieriaus lapus presuodavo. Išimtus iš po preso gatavus popieriaus lapus džiovdavo ant virvių. Kaip matyti iš aprašymo, Smurgainių dirbtuvė vienu laiku galėjo džiovinti 554 lapus. M. Giedraičio dirbtuvė popieriaus džiovinimui turėjo 60 sieksnių aštunių virvių.

Išdžiovinatas popierius, skirtas rašymui ir knygų spausdinimui, buvo paneriamas į klijus. Prastesnės rūšies popieriaus gamybai klijai nebuvo naudojami. Vėliau popierių blizgindavo, rūšiuodavo ir presuodavo į rėzas.

Svarbiausias ir atsakingiausias popieriaus meistro darbas buvo pasemti į formą atitinkamą kiekį popieriaus masės ir tinkamai ją sukratyti. Čia reikėjo didelio įgudimo, nes nuo to priklausė lapo storumas ir jo lygumas. Kiekvienas meistras turėdavo po mokinį. Gabus mokinys išmokdavo popierių gaminti maždaug per 4 metus ir po to būdavo pakeliamas į pameistrius ir meistrus.

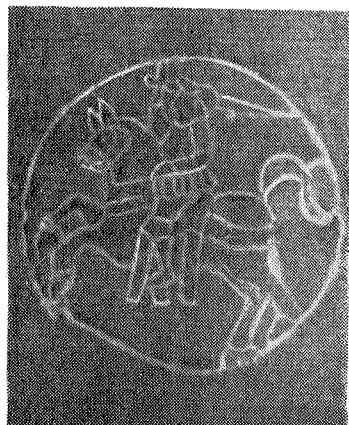
Popieriaus meistrai, kaip visur, taip ir Lietuvoje, buvo labai gerbiami. Atvykęs į Vilnių iš Šveicarijos popieriaus meistras San Vernartas buvo ypatingoje Lietuvos didžiojo kunigaikščio globoje.

Svarbiausi įrankiai tuometinėje popieriaus gamyboje buvo grūstuvė ir semiamoji forma. Formas darė iš medžio, o jų dugną — iš pintos vielos. Vielos ėjo skersai ir išilgai. Vielos tankumas priklausė nuo gaminamo popieriaus rūšies ir nuo popieriaus masės skystumo. Išilginės vielės ėjo tankiau, o skersinės, palaikančios išilgines — daug rečiau. Be to, anks-tesnės gamybos popieriuje vielės ėjo daug rečiau, negu vėlyesnės. Kai kas iš vielelių tankumo mėgina nustatyti popieriaus pagaminimo laiką.

Kiekviena popieriaus dirbtuvė pagamintame popieriuje dėdavo savo ženklą. Tai buvo daroma taip. Formos dugne, sietelyje buvo išpinama ar šiaip pritvirtinama iš vielos figūra — herbas, vardas ar šiaip kokia emblema. Paprastai ženklas buvo tiesiog išpinamas sietelyje. Kombinuotas

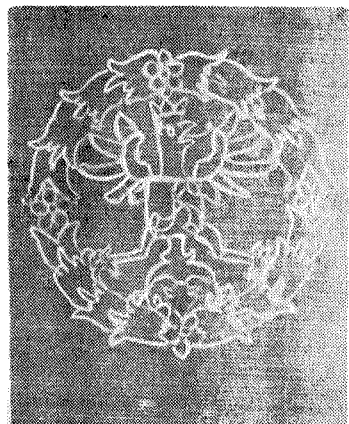

1 pav. Vilniaus popieriaus dirbtuvės (M. Giedraičio) vartotas vandenženklis
1655, Vilnius, VUB, A 531*

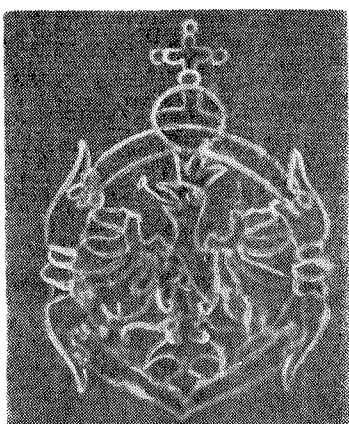

2 pav. Kauno popieriaus dirbtuvės (J. Reinerio) vartotas vandenženklis
1589, Kaunas, VUB, KZT 5

ženklas būdavo užsakomas pas auksakalį filigranistą ir pritvirtinamas prie sietelio. Tokie ženklai buvo patvaresni, ilgai laikydavo ir dažnai būdavo savotiški meno kūriniai.

3 pav. Radvilų dvare veikusios popieriaus dirbtuvės vandenženklis
1629, Vilnius, MAB, VKF 2199

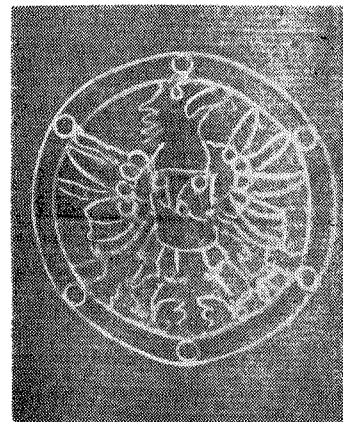

4 pav. Radvilų dvare veikusios popieriaus dirbtuvės vandenženklis
1636, Vilnius, CVIA, SA 5096

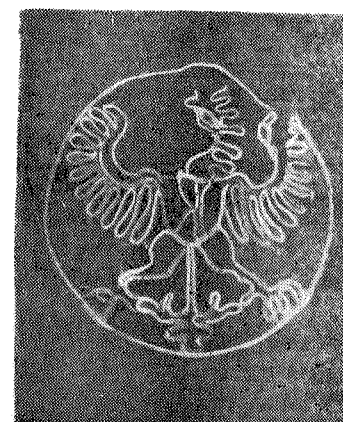
Pasėmus popieriaus masę į formą, popierius tarp vielelių išeidavo storesnis, o toje vietoje, kur buvo pati vielele — plonesnis. Žiūrint į lapą prieš šviesą, matomos šviesesnės linijos nuo skersinių ir išilginių vielų sietelyje ir šviesesnis ženklas nuo išpintos iš vielos figūros. Tas šviesesnis ženklas popieriuje ir vadinamas vandenženkliu (žr. 1—6 pav.). Tai buvo

* Po iliustracijomis žymima dokumento, kuriame yra reprodukuotas vandenženklis, parašymo metai, vieta ir kur dokumentas laikomas.

popieriaus markė, dirbtuvės ženklas, kuris skyrė atskirų dirbtuvių popierių ir saugojo jį nuo falsifikavimo. Svetimų ženklų savinimasis buvo įprastas reiškinys, ir dirbtuvės buvo priverstos prašyti valdžios užtarimo. XVI a. italų juristas Bartolis de Sasoferatis savo traktate „De insignis et armis“

5 pav. Radvilų dvare veikusios popieriaus dirbtuvės vandenženklis
1653, Trakai, MAB, RA 5—1

6 pav. Kauno miestui priklausios popieriaus dirbtuvės vandenženklis
1606, Kaunas, VUB, KZT 12

tarp kitko nagrinėja popieriaus dirbtuvių vandenženklių padirbinėjimo ir jo uždraudimo klausimą. Tačiau tokios priemonės mažai tepadėdavo; naujai įsisteigusios popieriaus dirbtuvės savo pagamintame popieriuje ir toliau dažnai dėdavo kitų, jau pagarsėjusių dirbtuvių vandenženklus. Panašiai atsitiko ir su pirmomis Vilniaus bei Kauno popieriaus dirbtuvėmis. Tų dirbtuvių savininkai iš pradžių, kaip dauguma naujai įsisteigusių dirbtuvių, naudojo vartotojams žinomus vandenženklus, t. y. importuoto į Lietuvą iš Vakarų Europos popieriaus ženklus. Todėl ir sunku atskirti vandenženklus, vartotus pirmose Vilniaus ir Kauno dirbtuvėse, nuo kitų dirbtuvių vandenženklių.

Kiekviena popieriaus dirbtuvė vartodavo ne vieną vandenženklį, o kelis. Lichačiovas teigia, kad kiekvienas popieriaus meistras dėdavo skirtingus ženklus ir, jo manymu, kiek buvo dirbtuvėje meistrų, tiek rūšių vandenženklių buvo gaminamame popieriuje. Patyrinęs Smurgainių dirbtuvės popierių, paaiškėjo, kad joje dirbo vienas meistras, bet jis vartojo keturių rūšių vandenženklus, kiekvienai popieriaus rūšiai skirtingą (18 pav., 3, 4; 19 pav., 1, 2). Taip pat ir iš Vilniaus Mamoničiaus dirbtuvės bei Kauno Reinerio dirbtuvės popieriaus vandenženklių paaiškėjo, kad kiekvienai popieriaus rūšiai tas pats popieriaus meistras vartodavo atskirą vandenženklį.

Popieriui semti formos buvo nepatvarios. Videlės išsklisdavo, tarpai tarp jų pasidarydavo nelygūs. Brikės teigimu, popieriaus forma galėdavo išlaikyti apie 2—3 metus.

Dirbtuvės didelių popieriaus atsargų neturėdavo. Tyrinėjimai parodė, kad tarp popieriaus pagaminimo ir jo suvartojimo trukdavo 2—3 metai. Tuo būdu, nustatinėdami nedatuoto dokumento popieriaus pagaminimo laiką, tuo pačiu nustatome ir apytikrą dokumento parašymo datą. Šį klausimą plačiai nagrinėja V. ir M. Ščepkinai¹².

¹² В. Н. Щепкин и М. В. Щепкина, Палеографическое значение водяных знаков. Проблемы источниковедения, Москва, 1958.

Norėdami nustatyti tiriamo popieriaus kilmę ir pagaminimo datą, istorikai paprastai naudojami atitinkamose mokslo įstaigose esančiais vandenženklių atlasais. Lietuvoje vartoto popieriaus vandenženklių atlaso iki šiol nėra.

Vandenženkliai labai įvairavo. Jie vaizduodavo ne tik dirbtuvių savininkų herbus, bet ir įvairius gyvulius, žuvis, augalus. Dažnai pasitaikydavo, kad popieriaus rūšį ir formatą kelios dirbtuvės žymėjo vienodais

7 pav. Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės Pavilnyje (1590 m.) griuvėsiai: Vilniaus Dailės Muz. SVS. p. 860

vandenženkliais. Lietuvoje XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje buvo plačiai paplitęs popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais žuvį. Tai galima paaiškinti tuo, kad popieriaus dirbtuvės buvo prie upių bei tvenkinių, o žuvis simbolizuoja vandenį. Vartotojai reikalavė popieriaus „su žuvimi“, „su karosu“, ir dirbtuvės stengėsi patenkinti jų skonį, gamindamos popierių su pageidaujama ženkla. Smurgainių dirbtuvė vienoje lapo pusėje dėdavo savininko Zenavičiaus herbą, o kitoje — karosą apskritime. Povilo Sapiegos dirbtuvė Alšėnuose irgi dėdavo du vandenženkliai: vienoje lapo pusėje žuvį, kitoje herbą „Lapę“. Jono Tochtermano dirbtuvės vandenženkliai irgi vaizduojama žuvis. Žuvies atvaizdą vandenženkluose naudojo daug tuometinių Europos popieriaus dirbtuvių. Nustatyti popieriaus, kuriame yra vien žuvies atvaizdas, kilmę beveik neįmanoma.

Kaip matyti iš išlikusių dokumentų, Kauno pirkliai ir vartotojai popierių skirstydavo rūšimis pagal esamus jame vandenženkliai. Pirklių sąskaitose popieriaus rūšiai nusakyti buvo vartojami tokie pavadinimai, kaip „Kauno popierius su vytimi“, „Kauno popierius su mažu (dideliu) aru“, „popierius su karosu“ ir pan.¹³

Įprasta manyti, kad popieriaus gamyba glaudžiai susijusi su spaustuvių darbu, kad, steigiant spaustuve, rūpintasi čia pat, vietoje, gaminti ir savą popierių, kad popieriaus dirbtuvės įsteigimo data atitinka spaustuvės įsteigimo datą ir pan. Kiti nurodo, kad popieriaus gamyba susijusi su

¹³ VUB, KM 9, l. 261.

administracijos poreikiais, kad, kraštui kultūrejančiam, plito raštingumas, o tuo pačiu ir rašomojo popieriaus poreikavimas. Tai įrodinėjama tokiais faktais, kad XVI ir XVII amžiais popieriaus dirbtuvės buvo steigiamos prie didesnių administracijos centrų, kur spaustuvių nebuvo, o ten, kur jos buvo, popieriaus dirbtuvių steigimo datos labai skyrėsi nuo spaustuvių įsteigimo datų.

Kas skatino steigti popieriaus dirbtuves Lietuvoje? Be Vilniaus ir Kauno popieriaus dirbtuvių, daug jų buvo steigiamos dvaruose, kur nebuvo nei spaustuvių, nei didesnių administracijos centrų. Popieriaus poreikavimas vis didėjo, o jo kaina buvo aukšta. Iš Kauno vaistininko Lesingo 1607 m. surašyto testamentu¹⁴ matome, kad Kauno dirbtuvėje pagaminto popieriaus rėza kainavo 1 auksiną 15 grašių. Anais laikais detalio popieriaus prekyba užsiiminėjo vaistininkai ir „kolonijinių“ prekių pirkliai. 1610 m. gero užsienio popieriaus rėza kainavo apie 2 auksinus 15 grašių, o gero vietinio popieriaus rėza — 2 auksinus. Iš Vilniaus pirklių 1654 m. sudaryto prekių aprašo¹⁵ matome, kad Silezijos popieriaus viena rėza kainavo 8 auks., Dancigo — 6 auks. 15 gr., Olandijos — 5 auks., Vilniaus — 4 auks., Alšėnų — 3 auks. ir spaustuvėms skirto popieriaus rėza — 1 auks. 20 gr. Iš Jono Tochtermano popieriaus atsargų įkainojimo, sudaryto 1661 m. (IV priedas), matome, kad J. Tochtermano dirbtuvėje pagaminto gero popieriaus rėza kainavo 3 auks. 15 gr., o blogesnio — 2 auks. 15 gr. Toks kainų kilimas nereiškia, kad minėtu laikotarpiu popieriaus kaina padvigubėjo. Didelis kainų skirtumas paaiškinamas vietos pinigų vertės kritimu.

Popieriaus kainos buvo aukštos, jį gaminti apsimokėjo, ypač tose vietose, kur buvo daug žaliavos. Matyt, popieriaus dirbtuvių steigimą Lietuvoje skatino komerciniai sumetimai.

Tiksli data, kada buvo įsteigta pirmoji popieriaus dirbtuvė Lietuvoje, nežinoma. Vieni istorikai tvirtina, kad jau 1522 m. Vilniuje veikė popieriaus dirbtuvė, kiti, kad dar anksčiau¹⁶.

Iš išlikusių dokumentų (I priedas) žinome, kad 1524 m. į Vilnių atvyko iš Kiunsnachto prie Ciuricho ežero, Šveicarijoje, popieriaus meistras, vardu San Vernartas, kuriuo rūpinosi pats Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis. Didysis kunigaikštis įsakė Vilniaus pilies prievaizdui Ulrichui Hoziuvi pastatyti San Vernartui pilies rajone popieriaus dirbtuvę ir aprūpinti jį butu. Vilniaus vaivada Goštautui buvo pavesta globoti San Vernartą ir teikti jam visokeriopą pagalbą. Kaip yra žinoma, Ulrichas Hozius gavo iš Žygimanto Senojo privilegiją statyti Vilniaus pilies rajone malūnus. Didžiojo kunigaikščio privilegija tiksliai nustatė vietą malūnams, kurie vėliau vadinami karališkaisiais (prie dabartinės Pionierių gatvės). Čia ir buvo pastatyta pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė¹⁷. Įsteigtoji dirbtuvė buvo pusiau valstybinė. San Vernartas turėjo mokėti mokesčius ir duoti duoklę.

Iš pradžių dirbtuvė gaminamajame popieriuje, greičiausiai, dėdavo kitų dirbtuvių vandenženkliai, o vėliau ženklus, vaizduojančius Lietuvos didikų herbus. Iš likusio Vilniaus pilies inventoriaus¹⁸ sužinome, kad vėliau šią dirbtuvę nuomojo Vilniaus pirklis Lukošius Mamoničius, kuris 1586 m. tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdininku. Apie 1594 m. pilies dirbtuvė, taip pat kitos dvi Vilniaus dirbtuvės gaminamame popieriuje pradėjo vartoti Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos, kuris, kaip yra žinoma,

¹⁴ VUB, KM 19, l. 261.

¹⁵ CVIA, SA 5097, l. 429; SA 5099, l. 223; SA 5101, l. 287—299.

¹⁶ H. Lowmianski, Papierne..., 409—410.

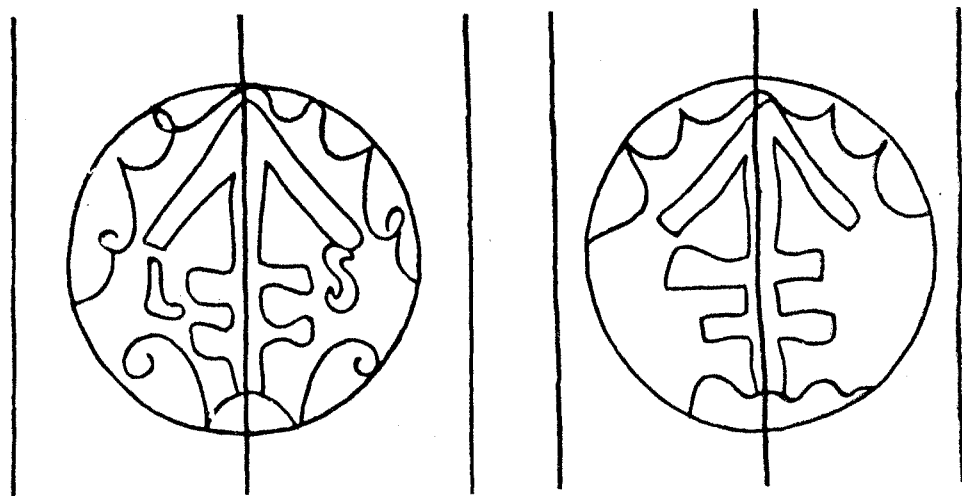
¹⁷ Описание документов и бумаг Министерства юстиции, 21, 333, Москва, 1917.

¹⁸ AVK, 9, 283.

globojo ir protegavo Lukošių Mamoničių, herbą su inicialais bei pilnu titulu (8 pav., 1, 2, 3).

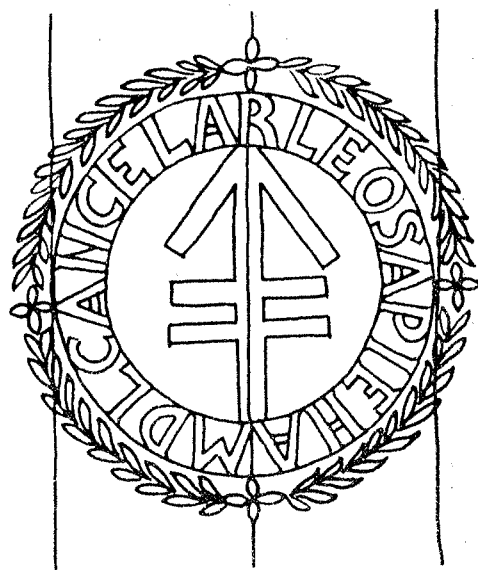
1622 m. surašytame Vilniaus pilies inventoriuje pasakyta, kad, surašant inventorių, rastas parako malūnas toje vietoje, kur anksčiau stovėjo seniai sudegęs popieriaus malūnas¹⁹. Pilies popieriaus dirbtuvė, matyt, sudegė 1610 m., per didįjį Vilniaus gaisrą.

1524 m. lapkričio 16 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis patvirtino kažkokio Karulio Vernarto sklypo pirkimą iš Vilniaus

1

2

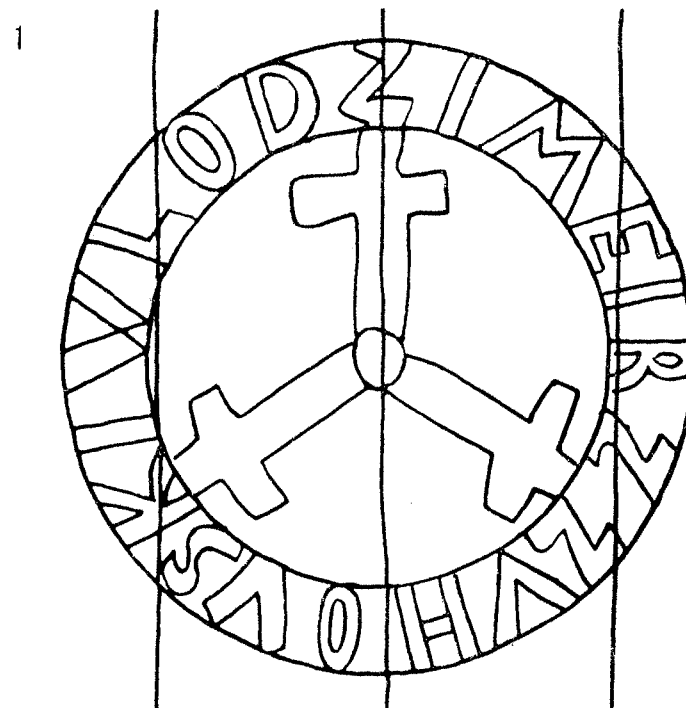

3

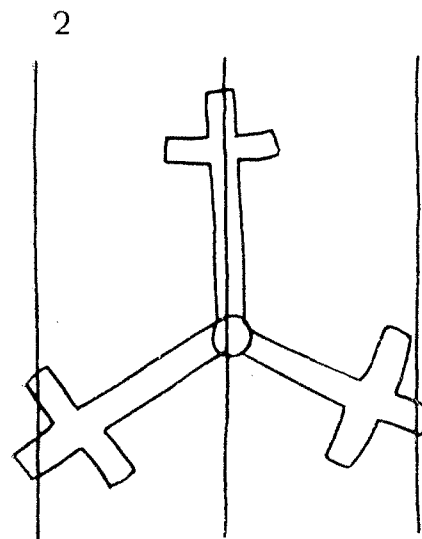
8 pav.:

1 — 1597, Kaunas, VUB, KŽT 8; 1600, Vilnius, MAB, Ca L — 22; 2 — 1596, Vilnius, VUB, UŽT 8; 1598, Kaunas, VUB, KŽT 8; 3 — 1593, Gardinas, VUB, A 1976; 1602, Vilnius, CVIA, SA 4612

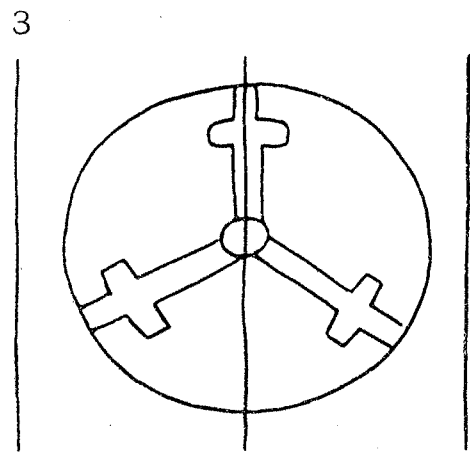
¹⁹ AVK, 9, 283.

1

2

3

9 pav.:

1 — 1616, Trakai, MAB, RA 1348; 1620, Vilnius, MAB, B3 — 131; 2 — 1610, Vilnius, CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134; 1624, Vilnius, VUB, A 324—111; 3 — 1614, Ašmena, CVIA, Vaistomų dok. ryš. 9; 1628, Raseiniai, VUB, ZPil. 2.

miestiečio Leono Krylovičiaus ir leido K. Vernartui pasistatyti tame sklype popieriaus dirbtuvę bei kitus malūnus, išskyrus grūdų malūną²⁰. Greičiausiai, K. Vernartas ir San Vernartas buvo broliai. Jų trečiasis brolis Jockla Vernartas (miręs 1535 m.) tuo pačiu laiku nuomojo popieriaus dirbtuvę Cysterų vienuolyno žemėje Mogiloje prie Krokuvos²¹. Duotoje K. Vernartui privilegijoje tiksliai nurodyta sklypo vieta, būtent, Užupyje, aukščiau Vilniaus vaivados malūno (Paplaujos pradžioje) ir žemiau Vilniaus burmistro Chacutičiaus pievų, prie kalno (tarp Belmonto ir Bernardinų kapinių, Zarasų gatvėje iš Užupio pusės). Ši vieta anksčiau buvo vadinama Pavilniu; ji kartu su Paplaujos dalimi priklausė Leoniškių dvareliui. Toje vietoje K. Vernartas ir pastatė popieriaus dirbtuvę. Kokį popierių iš pradžių gamino ši dirbtuvė ir kokius vartojo vandenženklis, tiksliai nustatyti negalima. 1533 ir 1558 m. dokumentai mini šią dirbtuvę kaip veikiančią²². 1585 m. ši dirbtuvė jau priklausė Lukošui Mamoničiui. Apie 1594 m. dirbtuvė, be kitų popieriaus rūšių, gamino rašomąjį ir knygoms spausdinti popierių ir naudojo vandenženklis su herbu „Lapė“ ir L. Sapiegos inicialais bei jo pilnu vardu ir titulu (8 pav., 1–3).

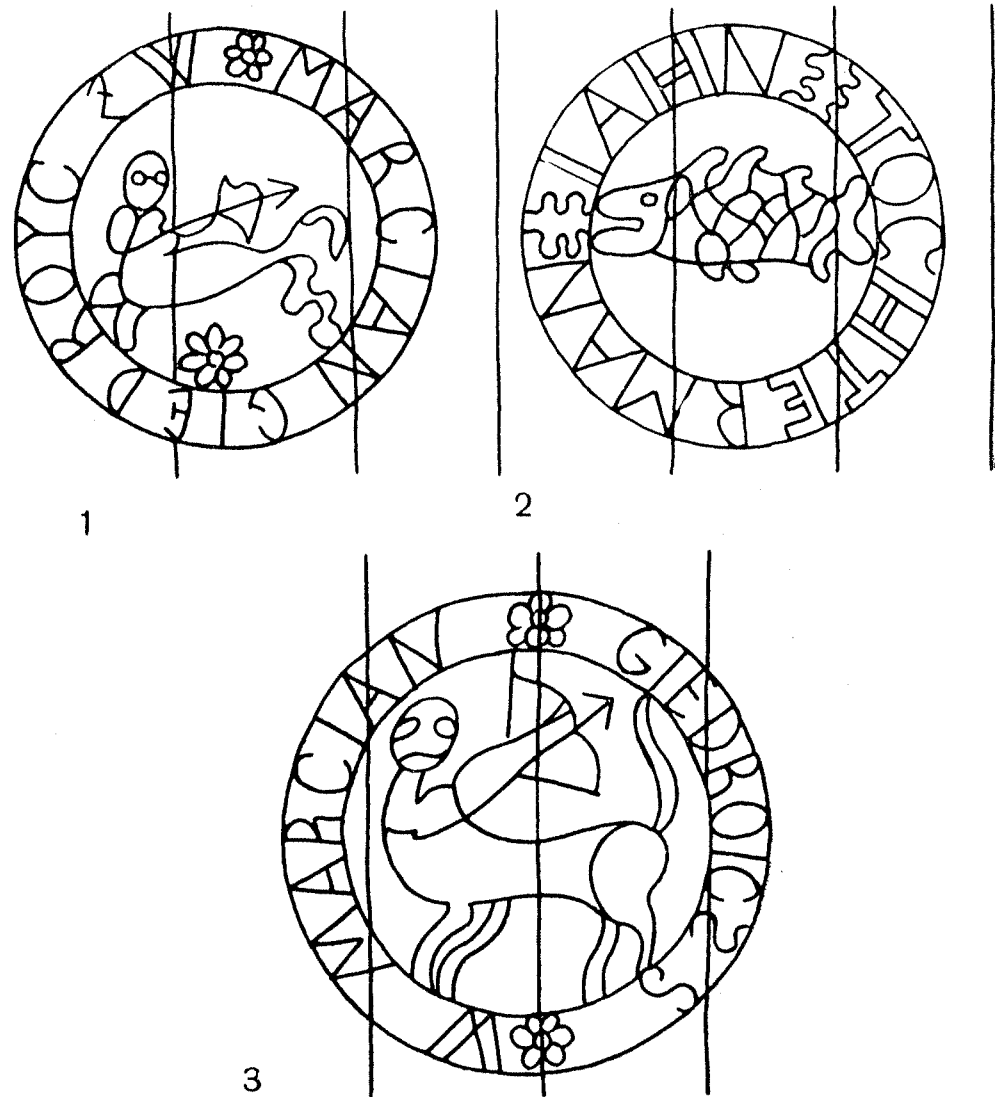
1606 m. spalio 19 d. Lukošius Mamoničius mirė, o jo antroji žmona Vainaitė-Mamoničienė tais pačiais metais ištekėjo už kunigaikščio Marcijono Giedraičio ir kaip palikimą gavo Pavilnio popieriaus dirbtuvę²³. Giedraičiai patys dirbtuvės neeksploatavo, bet ją išnuomodavo. Vienas iš nuomininkų Balceris Reineris (Kauno popieriaus dirbtuvės steigėjas Jurgio Reinerio sūnus) dirbtuvė buvo nepatenkintas, ją nusmukdė, apnaikino ir, pasisavinęs kai kurį inventorių, 1629 m. slaptai pasišalino²⁴. 1655 m. karo metu ši popieriaus dirbtuvė sudegė.

1656 m. Rusijos caro paskirtas vaivada Sachovskis sudarė su popieriaus meistru Motiejumi Čaplickiu sutartį, pagal kurią pastarasis turėjo atstatyti ir paleisti į darbą vieną iš Vilniaus popieriaus dirbtuvių²⁵. M. Čaplickis atstatė dirbtuvę ir gamino popierių. 1661 m. dokumente Motiejus Čaplickis dar minimas kaip Vilniaus popieriaus gamintojas²⁶.

Apie 1590 m. Lukošius Mamoničius buvo pastatęs naują mūrinę popieriaus (kartu ir parako) dirbtuvę savo posesijoje Pavilnyje, bet kitame Vilnios krašte, prie Markučių, vietovėje, tuomet vadintoje Paplauja²⁷. Dirbtuvė stovėjo prie tvenkinio, į kurį vanduo tekėjo iš Vilnios dirbtinių kanalų. Kanalo krantai buvo sustiprinti rąstais, kurių likučiai dar neseniai buvo matyti buvusio kanalo vietoje.

Lukošui Mamoničiui mirus, jo duktė (iš pirmos žmonos Zareckaitės-Mamoničienės) Barbora ištekėjo už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės izdininko Vladimiro Žuchovskio ir gavo kraičio šią dirbtuvę²⁸. Nuo to laiko pagamintame popieriuje dirbtuvė vartojo vandenženklis su naujo savininko Žuchovskio herbu „Brodičius“ (9 pav., 1–3). 1631 m. Barbora Žuchovskienė pardavė veikiančią popieriaus (kartu ir parako) dirbtuvę savo pamotei Vainaitėi-Mamoničienei, ištekėjusiai už kunigaikščio Marcijono Giedraičio²⁹. Giedraitis eksploatavo dirbtuvę ir gaminamame popieriuje dėjo vandenženklis su savo herbu „Hypo centaurus“ (10 pav., 1, 3). Karo su Rusija metu 1655 m. Giedraičiai išvyko į Krokuvą, kur tais pačiais

metais kunigaikštis Marcijonas mirė. Paplauja su popieriaus (kartu ir parako) dirbtuvė įpėdinystės teisėmis atiteko Lietuvos kalavijininkui Jurgiui Tyzenhauzui, o po jo mirties 1679 m.—Kazimierui Jonui Tyzenhauzui³⁰.

10 pav.:
1 — 1634, Raseiniai, MAB, A 131; 1654, Vilnius, VUB, A 531; 2 — 1629; Vilnius, CVIA, SA 4648; 1654, Vilnius, CVIA, SA 256; 3 — 1653, Vilnius, CVIA, SA 9098; 1655, Vilnius, VUB, A 531

Tyzenhauzo Paplaujos dirbtuvė gamino popierių, bet kokius dėjo vandenženklis,— neišaiškinta.

XVIII a. pirmojoje pusėje šios dirbtuvės pastatas, greičiausiai po gaisro, buvo restauruotas ankstyvojo klasicizmo stiliumi. 1790 m. Vilniaus miesto pastatų sąrašė jis pavadintas „Tyzenhauzo malūnu, dabar

³⁰ CVIA, SA 4679, l. 12, 286, 292.

²⁰ LIS, 1, 185, 146.

²¹ J. Ptašnik, Papiernia..., 1—40.

²² AVK, 3, 363—376.

²³ AVK, 8, 500.

²⁴ CVIA, SA 4648, l. 399.

²⁵ Акты Московского государства, 2, № 815, СПб., 1900.

²⁶ CVIA, SA 5099, l. 318.

²⁷ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 66, l. 9a.

²⁸ AVK, 8, 500.

²⁹ CVIA, SA 5334, l. 436.

priklausančiu Tiškevičiams“ ir paminėtas kaip neveikiantis³¹. Vėliau pastatas buvo naudojamas įvairiems tikslams, o XX a. pradžioje sudegė ir nebuvo atstatytas. 1935 m. Vilniaus magistratas, norėdamas suliginti šią vietą, užpylė senojo kanalo dalį ir nugriovė likusius senos Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės griuvėsius (žr. 7 pav.).

Vilniaus magistrato sąskaitose, datuotose 1688 m., išvardintos pajamos iš popieriaus dirbtuvės^{31a}. Kadangi dalis Pavilnio su esančiais jame malūnais XVII a. pabaigoje priklausė miestui, tai, greičiausiai, 1688 m. sąskaitose minima popieriaus dirbtuvė buvo senoji Karulio Vernarto (vėliau Mamoničiaus) dirbtuvė. Žinoma, tai dar nereiškia, kad Vilniaus miestas neturėjo kitos popieriaus dirbtuvės.

Rakantiškėse (N. Vilnia) XVII a. pirmojoje pusėje taip pat veikė popieriaus dirbtuvė, kurios savininkas buvo Jonas Tochtermanas. Gaminamame popieriuje dirbtuvės savininkas dėjo vandenženklis su savo vardu bei pavarde ir žuvies atvaizdu (10 pav., 2). Šie vandenženkliai aptinkami nuo 1629 metų.

Apie 1649 metus Mickūnų popieriaus dirbtuvės savininko Balcerio Reinerio duktė Darata ištekėjo už Jono Tochtermano³². 1655 m. Rakantiškių popieriaus dirbtuvė sudegė, Tochtermanai išvažiavo į Karaliaučių. Prieš išvažiudamas, J. Tochtermanas užkasė į žemę dirbtuvės įrankius, o popieriaus ir žaliavos atsargas išvežė į kaimą pas savo švogeri J. Ciekanavičių. Po kiek laiko Jonas Tochtermanas grįžo į Vilnių, atstatė dirbtuvę ir toliau gamino popierių. Neilgai trukus J. Tochtermanas buvo nužudytas, našlė Darata Tochtermanienė 1661 m. ištekėjo už popieriaus meistro Jurgio Bankauskio ir dirbtuvę toliau eksploatavo³³.

Iš 1665 m. dokumento matyti, kad tuo metu Vilniuje dar veikė Adomo Smieliausko popieriaus dirbtuvė, kuri eksportuodavo popierių į Prūsiją³⁴.

Iš to, kas čia pasakyta, matyti, kad Vilniuje popierius pradėtas gaminti apie 1525 m. Pirmas dokumentas, kuriame minima Vilniaus popieriaus gamyba, datuotas 1524 m., jame minimas šveicarietis San Vernartas (I priedas). Antrame dokumente, datuotame 1524.XI.16 d., kalbama apie Karulį Vernartą³⁵. Kai kas mano, kad tai yra tas pats asmuo, kiti mano, kad Reineris yra iškraipytas Vernarto bei Bernardo vardas. Tačiau lieka tikra, kad San Vernartui, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui įsakius, Vilniaus pilies prievaizdas Ulrichas Hozius pastatė popieriaus dirbtuvę pilies teritorijoje, o Karulis Vernartas pirko sklypą Pavilnyje ir ten pastatė popieriaus dirbtuvę. Šitas abi veikiančias dirbtuves mini 1533, 1545, 1555, 1558 ir 1585 m. dokumentai³⁶. Dirbtuvių veikimo laikotarpis nuo 1525 iki 1585 m. ne visai aiškus ir tiksliai nustatyti, koks jose buvo gaminamas popierius ir kokie buvo vartojami vandenženkliai, labai sunku. Yra žinoma, kad 1555 m. vieną iš dviejų Vilniuje veikusių popieriaus dirbtuvių valdė popieriaus meistras Petras Buivydas³⁷. Nuo 1586 m. visas tris Vilniuje veikiančias popieriaus dirbtuves valdė Lukošius Mamoničius, turtingas ir įtakingas Vilniaus pilietis.

³¹ 1808 m. Vilniaus miesto planas. Vilniaus Dailės muziejus. Sen. Vilniaus skyr. p. 860.

^{31a} J. Obst, Rachunki Miasta Wilna 1688 r. Atspaudas iš žurnalo „Litwa i Rus“, Wilno, 1913.

³² CVIA, SA 5099, I. 318.

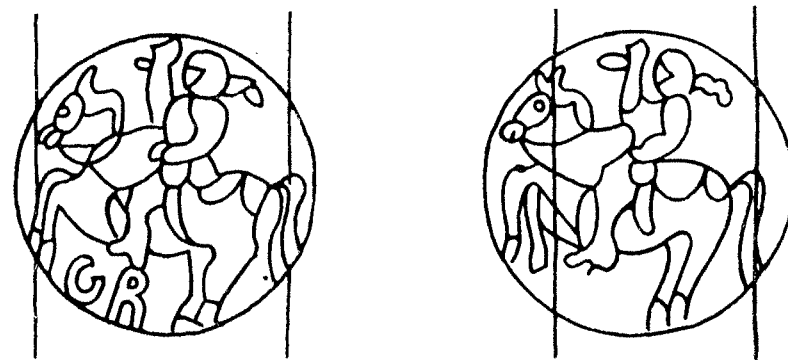
³³ CVIA, SA 5334, I. 262.

³⁴ CVIA, SA 5333, I. 490.

³⁵ LIS, I, 185, 146.

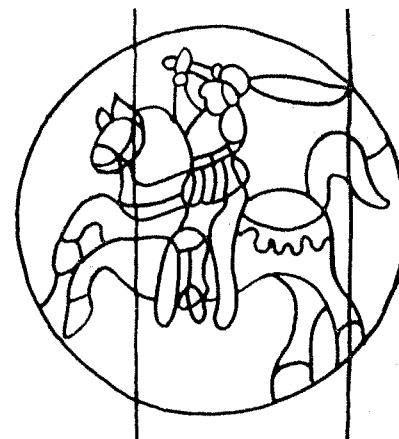
³⁶ AVK, 3, 363–376; AVK, 20, 373; CVIA, f. 458, ap. 4, b. I, l. 6a; SA 5333, l. 37–39, 71a.

³⁷ LM, 34, I. 331a–334.

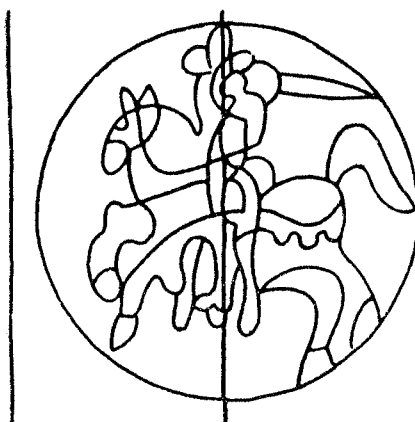

1

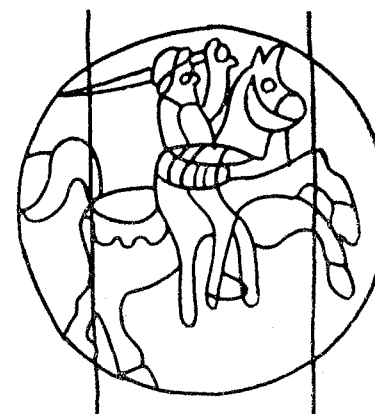
2

3

4

5

11 pav.:

1 — 1606, Kaunas, VUB, KZT 12; 1609, Kaunas, VUB, KM 9; 2 — 1615, Kėdainiai, VUB, A 205; 1618, Tauragė, CVIA, SA 573; 3 — 1589, Kaunas, VUB, KZT 5; 1593, Raseiniai, VUB ZZA 15; 4 — 1602, Kelmė, VUB ZZA 34; 1616, Vievis, MAB, L 17–25; 5 — 1636, Kaunas, VUB, KZT 21; 1652, Kaunas, CVIA, f. 716, ap. 2, b. 114

Tiek Mamoničių spaustuvė buvo laikoma pusiau valstybine, tiek, greičiausiai, ir visos trys L. Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės buvo laikomos pusiau valstybinėmis ir joms vienoms buvo duota teisė gaminti popierių Vilniuje bei aprūpinti juo kunigaikštystės sostinės įstaigas. Kitaip sakant, L. Mamoničius, matyt, turėjo monopolį popieriui gaminti Vilniuje, lygiai kaip Martynas Paleckis turėjo monopolį gaminti Vilniuje stiklą ir juo prekiauti³⁸. Apie 1594 m. Lietuvoje masiškai paplito geros rūšies popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Leono Sapiegos herbą — „Lapę“ su inicialais ir be jų, taip pat su užrašu „Leo Sapieha MDL Cancelar“ (8 pav., 1—3). Vilniaus popieriaus dirbtuvės gaminamame popieriuje šie ženklai buvo dedami iki Lukošiaus Mamoničiaus mirties (1606 m.). Šį popierių vartojo daugelis įstaigų, jame Mamoničių spaustuvė spausdino knygas³⁹. Esantieji Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinėje bibliotekoje L. Mamoničiaus laišakai (1598—1599 m.) rašyti šiame popieriuje⁴⁰. Šį popierių L. Mamoničius taip pat eksportavo į užsienį. Nuo 1607 m. šis popierius apyvartoje nebesutinkamas. Lukošius Mamoničiui mirus, Vilniaus popieriaus dirbtuvės, kaip jau sakyta, perėjo jo įpėdiniams ir toliau veikė kaip grynai privačios įmonės.

Pirmą kartą Kauno popieriaus dirbtuvė minima 1577 m. dokumente⁴¹. Tais metais seniūnas Jonas Katkevičius dovanojo popieriaus meistriui Jurgiui Reineriui žemės sklypą Kaune, netoli Garliavos, Jiesios ir Vyčiaus upių santakoje, popieriaus dirbtuvei statyti. Šį dokumentą patvirtino Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras, kartu suteikdamas J. Reineriui įvairių privilegijų. Pavyzdžiui, J. Reineriui buvo leista valstybiniame miške kirsti medžiagą dirbtuvės statybai. Dirbtuvei pradėjus veikti, 10 metų ji buvo atleista nuo bet kokių mokesčių, duoklių ir pan. Privilegijoje sakoma, kad, praėjus 10 metų nuo dirbtuvės atidarymo, J. Reineris kasmet turės duoti karaliaus kanceliarijai po 10 rėzų popieriaus ir Vilniaus ponui po 5 rėzas. Be to, privilegijoje sakoma, kad dovanotoji žemė ir pastatytoji popieriaus dirbtuvė priklausys J. Reineriui ir jo įpėdiniams tik su sąlyga, jei ir toliau joje bus gaminamas popierius⁴².

Padėdama Reineriui įsikurti ir proteguodama naują popieriaus dirbtuvę, valstybė, kaip matome, ir pati turėjo naudos. Dirbtuvė buvo pusiau valstybinė, pats J. Reineris buvo vadinamas „паперникъ господарскій повѣту Ковенского“.

Jurgis Reineris pats valdė dirbtuvę iki 1613 m. Tais metais visą savo turtą valdyti ir mažamečius sūnus Faustiną ir Balcerį (tą patį, kuris vėliau išnuomojo iš M. Giedraičio popieriaus dirbtuvę Vilniuje) globoti jis pavedė savo žentui Jonui Gimbutui⁴³. Jurgis Reineris mirė apie 1627 m. Po jo mirties popieriaus dirbtuvę valdė Jonas Gimbutas ir buvo ją išnuomojęs popieriaus meistriui Mačiuliui⁴⁴.

J. Reinerio dirbtuvės popierius apyvartoje pasirodė apie 1578 m. Jo vandenženkliai vaizdavo didįjį vytį be inicialų ir mažąjį vytį su inicialais G/eorgius/ R/einer/ (11 pav., 1—5).

Vartotojams tas popierius patiko, jie greit prie jo priprato ir pradėjo reikalauti popieriaus su vytimi („pod pogonią“)⁴⁵. Tuo galima būtų paaiš-

³⁸ LIŠ, I, 190, 151.

³⁹ MAB, Retųjų spaudinių skyrius, CaL-22.

⁴⁰ VUB, F 993.

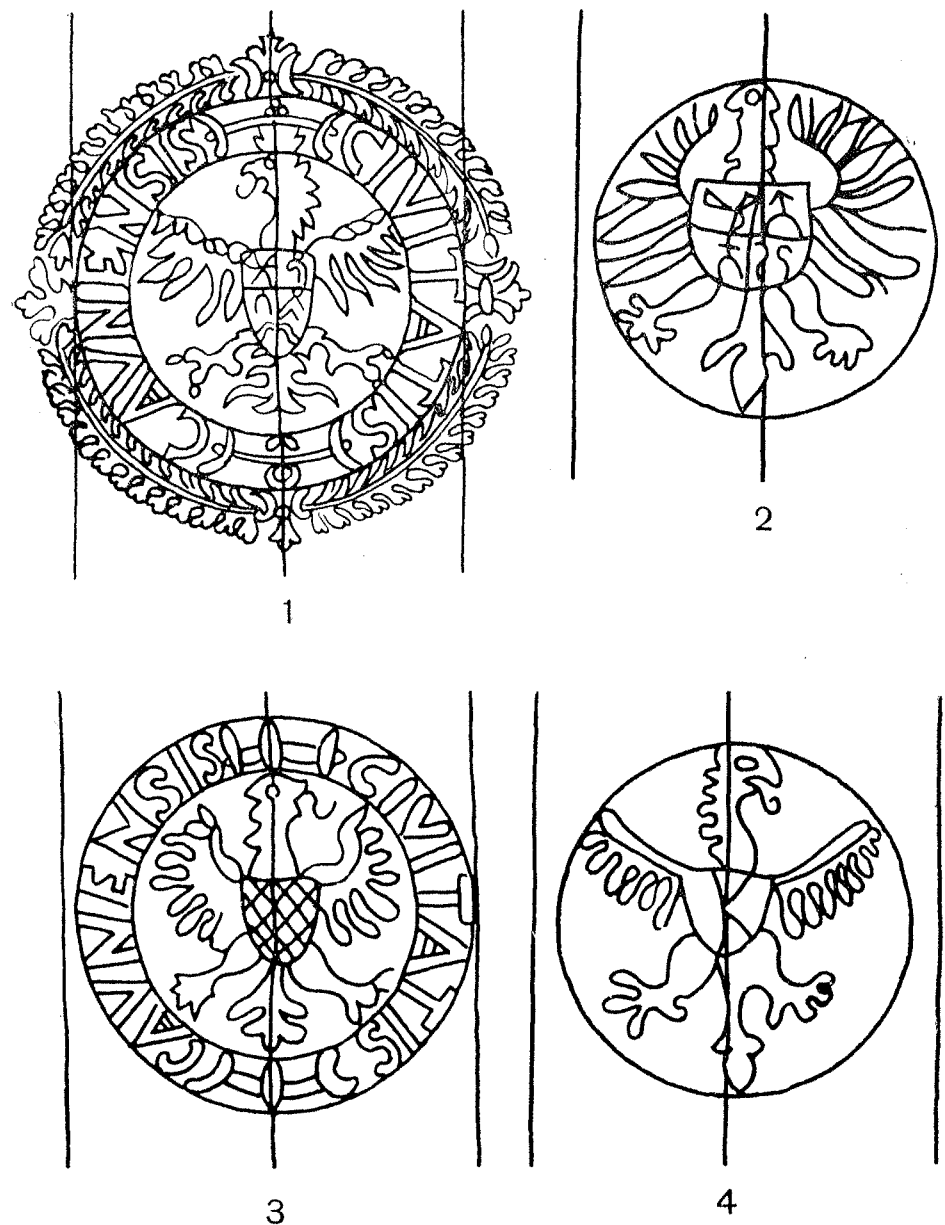
⁴¹ LIŠ, I, 242; 210.

⁴² VUB, Kauno Žemės Teismo knyga, XIII, I, 930.

⁴³ VUB, Kauno Žemės Teismo knyga, XV, I, 275.

⁴⁴ VUB, KM 18, I, 414a, Nr. 3300.

⁴⁵ VUB, KM 19, I, 261.

12 pav.:

1 — 1583, Kaunas, VUB, KM 6; Varšuva, MAB, B-3—131; 1606, Kaunas, CVIA, SA 461; 2 — 1591, Kaunas, VUB, B-2—202—231; 1606, Kaunas, VUB, KŽT 12; 3 — 1622, Raseiniai, VUB, ZZA 48; 1640, Raseiniai, VUB, ZZA 60; 4 — 1606, Kaunas, VUB, KŽT 12; 1616, Kaunas, CVIA, SA 379

kinti masinę popieriaus su vytimi gamybą. Popierius su vyčio vandenženkliau paskutinį kartą užtinkamas 1652 m.⁴⁶

Apie 1580 m. atsiranda kitas Kauno gamybos popierius su vandenženkliais, pavaizduotais 12 pav., 1 ir 2. Tai yra arba tik Radvilų herbas, arba tas pats Radvilų herbas su užrašu „Civitatis Caunensis“. Mirus Jonui Katkevičiui, Kauno seniūnu tapo Albertas Radvila (1581 m.), o jam mirus, 1592 m. Kauno seniūne liko jo žmona. Matyt, Kaune esančioji antroji popieriaus dirbtuvė naudojo vandenženklį su savo pono herbu.

Karaliaus kanceliarija Varšuvoje irgi naudojo popierių su Radvilų herbu ir užrašu „Civitatis Caunensis“⁴⁷. Greičiausiai, tas popierius patekdavo į Varšuvą kaip duoklė. Kauno popierius su aru (Radvilų herbu) buvo geros rūšies ir plačiai žinomas. Žmonės, perkantieji popierių, reikalavo „Kauno popieriaus su dideliu aru“ ir „Kauno popieriaus su mažu aru“⁴⁸. Tas popierius sutinkamas 1582—1608 m. laikotarpiu. Nuo 1606 iki 1629 m. Lietuvoje paplinta irgi labai geros rūšies popierius su vandenženkliau, vaizduojančiu mažąjį arą su raide „K“ ir didįjį arą su užrašu „Civitatis Caunensis“, bet be Radvilų herbo (12 pav., 3, 4). Kauno seniūnei Radvilienei išvykus iš Kauno, popieriaus dirbtuvė nebegalėjo naudoti Radvilų herbo, o pirkėjai reikalavo popieriaus „su aru“. Tur būt, dėl to buvo pradėta vartoti vandenženklį su aru, panašiu į senąjį, tik skyde vietoj Radvilų šeimos ženklų pradėjo dėti raidę „K“, t. y. žodžio Kaunas pirmąją raidę.

Iš Kauno pilies teismo knygų⁴⁹ sužinome, kad 1732 m. balandžio 20 d. didelio gaisro metu sudegė Kauno rotušė, o kartu ir miesto archyvas, kuriame buvo ryšulys bylų, liečiančių nuo senų laikų Kauno miestui priklausančią popieriaus dirbtuvę. Kauno popieriaus dirbtuvė veikė iki XVIII a. pradžios.

Tyrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje XVI—XVII a. vartotą popierių, rasta daugiau kaip 40 įvairių vandenženkliau, vaizduojančių Sapiėgų herbą „Lape“ su vardais ir pavardėmis, vietovių pavadinimais ir inicialais. Paaiškėjo, kad Sapiėgos daugelyje savo dvarų laikė popieriaus dirbtuves. Aptikta su Sapiėgų herbais popieriaus (13 pav., 1, 2), kuriame surašyti dokumentai 1598—1635 m. datomis. Taip pat randa šiam popieriuje rašytų Lietuvos kanclerio Leono Sapiėgos privačių laiškų. Vandenženkliai rodo, kad abiejų rūšių popierius buvo pagamintas toje pačioje dirbtuvėje. Kadangi šiame popieriuje nebeužtinkama dokumentų vėlesnėmis kaip 1635 m. datomis, t. y. neilgai trukus po Leono Sapiėgos mirties (1633 m.), galima spėti, jog šis popierius buvo gaminamas kuriam nors Leono Sapiėgos dvarui.

Lietuvos pakancleris Paulius Sapiėga (1565—1635 m.) ypač protegavo Alšėnus (Ašmenos paviete), pastatė ten puikius rūmus, bažnyčią, vienuolyną, taip pat apie 1600 m. Beržūnos ir Galšios santakoje — popieriaus dirbtuvę. Vieta, kurioje stovėjo popieriaus dirbtuvė, ir šiandien vadinama „Papiernia“. Alšėnų popieriaus dirbtuvė gamino įvairių popierių rašymui, spausdinimui ir pan., tame tarpe ir labai geros rūšies. Dirbtuvė vartojo įvairius vandenženkliaus (13 pav., 3, 4; 14 pav., 1—6). Alšėnų popierius buvo paplitęs visame krašte. Vilniaus pirkliai savo sąskaitose ir kituose prekybiniuose dokumentuose⁵⁰ rašydavo: Dancigo popierius, Vilniaus popierius, Alšėnų popierius, Kauno popierius. Šiandien Alšėnų popieriuje rašytų dokumentų galima aptikti daugelyje archyvų.

⁴⁶ CVIA, f. 716, ap. 2, b. 114.

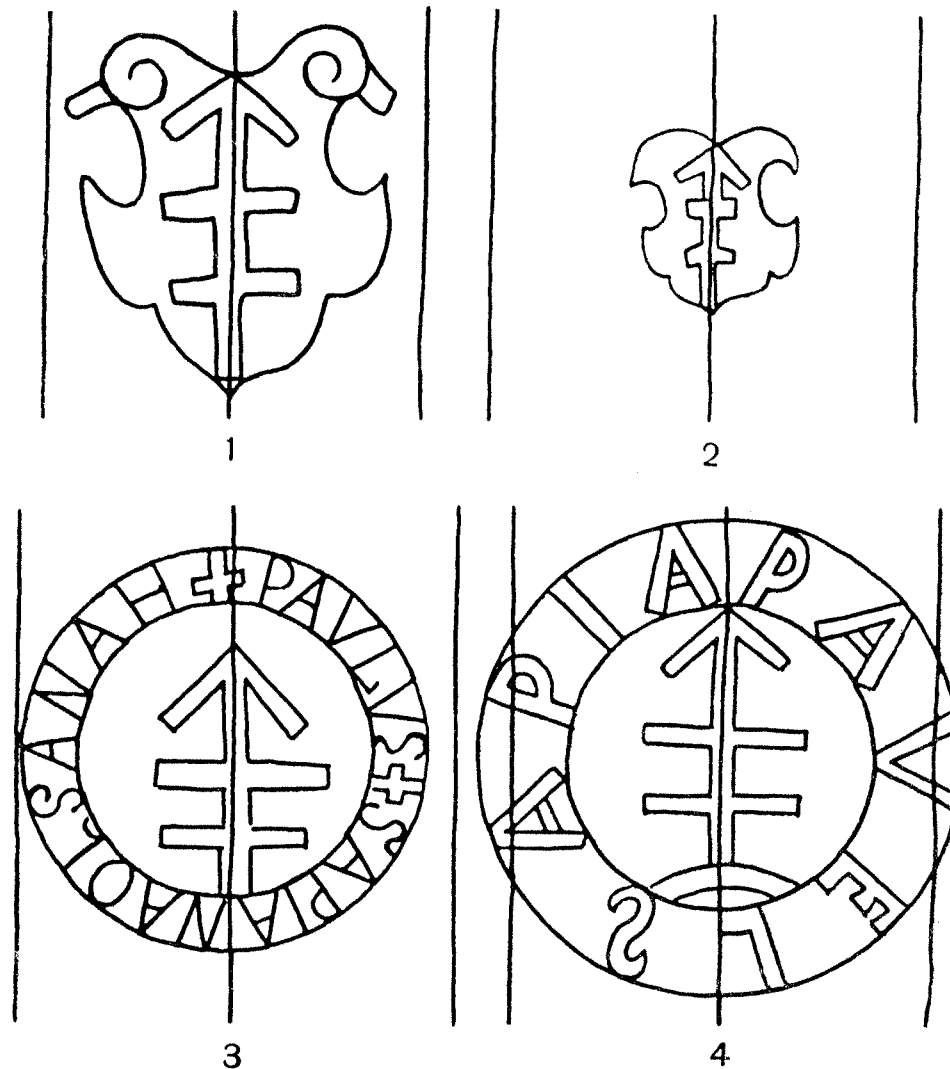
⁴⁷ MAB, B2-131, l. 4.

⁴⁸ VUB, KM 19, l. 261.

⁴⁹ CVIA, SA 3680, l. 314a.

⁵⁰ CVIA, SA 5101, l. 287—299.

Paulius Sapiėga didžiąją dalį savo turtų kartu su Alšėnais užrašė savo broliavaikiui Tomui Sapiėgai — Naugarduko vaivadai. Nuo 1636 m. Alšėnų popieriaus dirbtuvė gaminamame popieriuje dėjo savo naujojo pono herbą, vardą ir pavardę (15 pav., 1). Tomas Sapiėga, kaip ir jo dėdė Paulius, protegavo Alšėnus, bet popieriaus dirbtuvė, jam valdant, smuko, gamino daug mažiau popieriaus, jo rūšis buvo prastesnė.

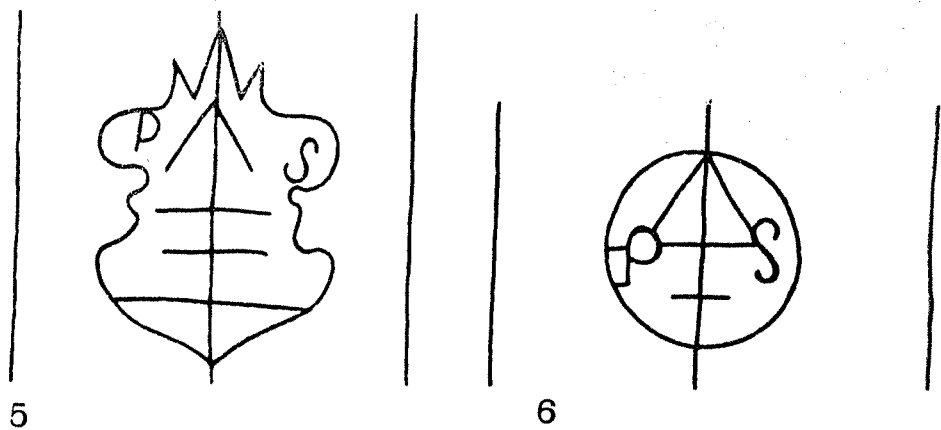
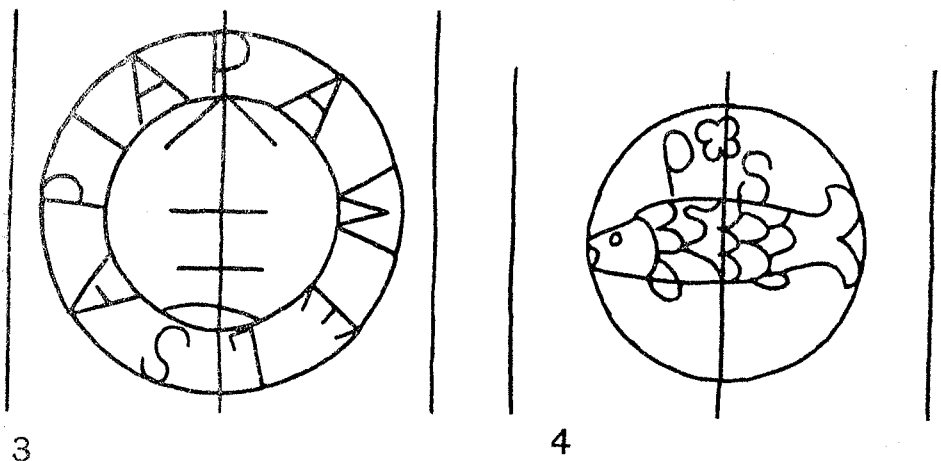
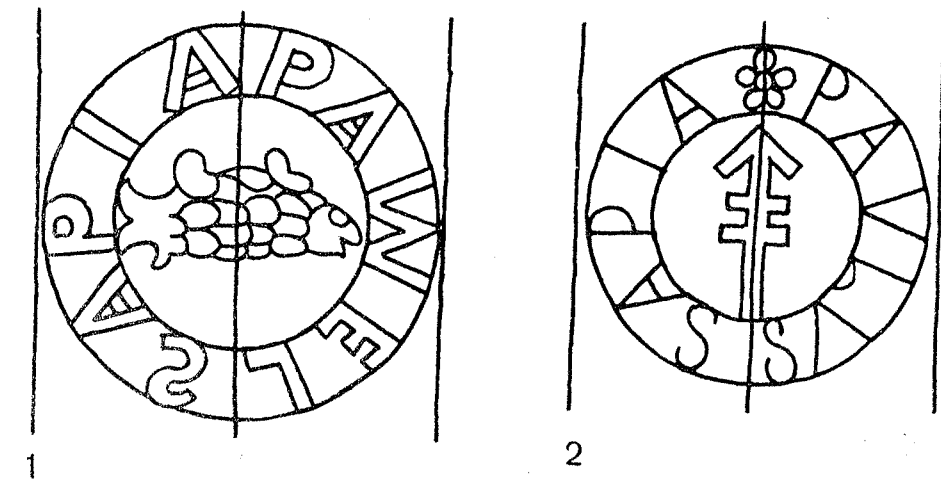

13 pav.:

1 — 1614, Raseiniai, VUB, A 1604; 1636, Volkoviskas, VUB, A 107; 2 — 1611, Mogilevas, VUB, 1951; 1614, Gardinas, VUB, A 1293; 3 — 1607, Raseiniai, VUB, ZZB, 47 (Z 850); 1608, Trakai, MAB, RA 1354; 4 — 1619, Vilnius, VUB, Lietuvos Statutas (Mamoničių); 1625, Piskas, CVIA, SA, 58

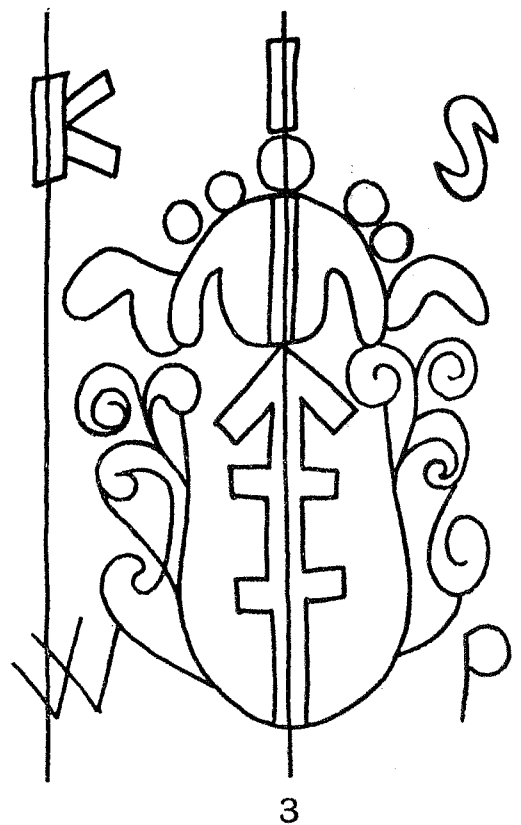
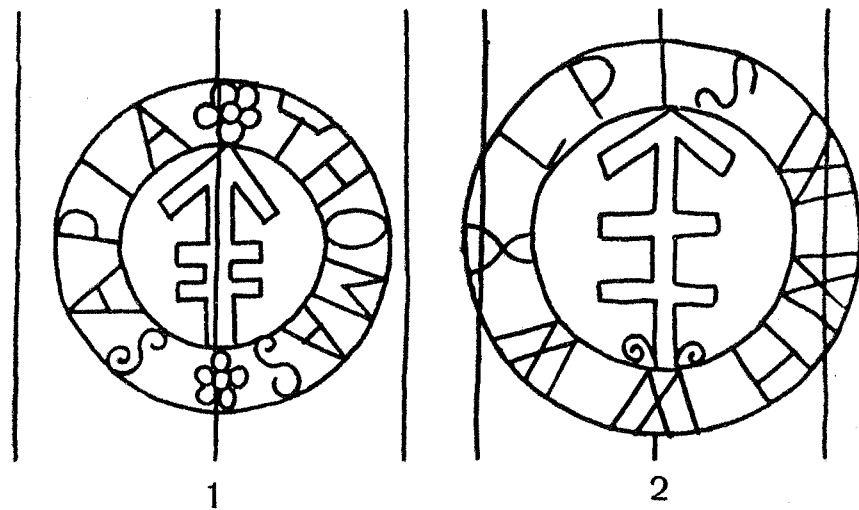
Tomui Sapiėgai mirus, 1646 m. viena dalis Alšėnų atiteko jo kreditoriams, o kita dalis, kurioje buvo ir popieriaus dirbtuvė, pasiliko Sapiėgų rankose. Popieriaus dirbtuvė, kaip matyti iš likusių dokumentų, veikė toliau⁵¹. 1656—1665 m. laikotarpiu dirbtuvė vartojo vandenženkliaus su

⁵¹ CVIA, SA 30, l. 1463.

14 pav.:

1 — 1621, Raseiniai, VUB, ZZB, 64 (Z. B. 71); 2 — 1631, Raseiniai, VUB, Z Pil. 3; 1641, Raseiniai, VUB, A 371; 3 — 1613, Kaunas, CVIA, i. 716, ap. 2, b. 135; 1617, Vilnius, VUB, knygoje „Služebnik“; 4 — 1605, Vilnius, CVIA, SA 4604; 5 — 1610, Vilnius, CVIA, SA 4621; 6 — 1607, Raseiniai, VUB, ZZB 47

15 pav.:

1 — 1642, Raseiniai, VUB, ZZB 95—110; 1646, Vilnius, VUB, A 181; 2 — 1671, Vilnius, MAB, La — 17—1201 Pranciškony spausdiny; 3 — 1681, Vilnius, CVIA, SA 5113; 1683, Kaunas, VUB, KZT 27

savininko Povilo Jono Sapiegos — Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono — inicialais (15 pav., 2). Popieriaus rūšis blogėjo. 1654 m. Vilniaus pirkliai parduodavo Dancigo popierių po 6 auksinus, o Alšėnų popierių tik po 3 auksinus už rėzą⁵².

Sapiegos turėjo popieriaus dirbtuvę ir Kairėnų dvare, netoli Vilniaus, prie Veršupio⁵³. 1670 m. dirbtuvė vartojo vandenženklį su Kairėnų savininko Kazimiero Jono Sapiegos, Polocko vaivados, herbu bei inicialais (15 pav., 3). 1682 m. Kazimieras Jonas Sapiega tapo Vilniaus vaivada. Nuo to laiko vandenženkluose atitinkamai pasikeitė inicialai. 1696 m. Kazimieras Jonas Sapiega Kairėnus kartu su popieriaus dirbtuve perleido Kirkorams⁵⁴.

Sapiegų dvare Rožanoje (Gardino vaiv.) veikė popieriaus dirbtuvė prie Želvos upės. Ši vietovė tebevadinama „Papiernia“. 1640 m. Rožanos dirbtuvėje buvo gaminamas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais herbą „Lapė“ ir inicialus K(azimierz) L(eon) S(apiega) M(arszalek) W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) W(olpinski) L(uboszanski) S(tarosta) (16 pav., 1; 17 pav., 1). 1645—1655 m. laikotarpiu Rožanos dirbtuvė vartojo vandenženklis su Sapiegų herbu „Lape“ ir inicialais P(apiernia) R(ožanska) (18 pav., 1). Vėliau Rožanos popieriaus dirbtuvę išnuomojo atvykęs iš Vilniaus popieriaus meistras Jurgis Tochtermanas, Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininko Jono Tochtermano sūnus, kuris vėliau dokumentuose vadinamas „Papiropola Rosanensis“⁵⁵.

Iš Rožanos dvaro 1656 m. pajamų dienyno⁵⁶ matyti, kad metinė nuoma už šią dirbtuvę sudarė 150 auksinų. Apie 1660 m. dirbtuvė gamino popierių su vandenženkliais, vaizduojančiais herbą „Lape“; be to, jame buvo įrašytas Lietuvos iždininko Leono Bazyliaus Sapiegos vardas (18 pav., 2). 1698 m. konfederatų kovos su Sapiegomis metu Rožana visiškai sudegė. Greičiausiai, tada buvo sunaikinta ir popieriaus dirbtuvė.

Valstybiniame centriniam istoriniame archyve užsiliko gana smulkus Smurgainių popieriaus dirbtuvės 1601 ir 1616 m. inventorius (ištrauka iš inventoriaus pateikiama III priede). Susipažinę su inventoriumi, matome, kaip XVI a. pabaigoje Lietuvoje atrodė popieriaus dirbtuvės ir kaip buvo gaminamas popierius. Smurgainių savininkas Kristupas Despot Zenavičius, Brastos vaivada, įsteigė popieriaus dirbtuvę apie 1590 m. Dirbtuvė gamino gana gerą popierių, kuris plačiai buvo paplitęs po kraštą. Popierius buvo naudojamas daugelyje kanceliarijų. Leonas Mamoničius, spausdindamas 1619 m. „Lietuvos Statutą“, be kito popieriaus, vartojo ir Smurgainių popierių. Smurgainių dirbtuvė dėjo vandenženklis, vaizduojančius didįjį bei mažąjį Zenavičių herbą „Despot“ (18 pav., 3, 4; 19 pav., 1, 2). 1622 m. Smurgainių popieriaus dirbtuvė, kaip matyti iš to laiko inventoriaus, dar veikė⁵⁷.

Popieriaus meistras Balceris Reineris, metęs senąją Pavilnio dirbtuvę, naujai popieriaus dirbtuvei pasirinko geresnę vietą — Mickūnuose.

Iš B. Reinerio pareiškimo (II priedas) aiškėja, kad Pavilnyje esantiems malūnams XVII a. pirmojoje pusėje jau pradėjo trūkti vandens. Matyt, Vilnios aukštupyje įsikūrė naujos dirbtuvės bei malūnai, buvo įrengiamos naujos užtvankos ir kanalai, be to, pačioje upėje vanduo mažėjo. Neaišku, ar B. Reineris pastatė Mickūnuose naują popieriaus dirbtuvę, ar įsigijo jau veikiančią.

⁵² CVIA, SA 5101, l. 287—299.

⁵³ CVIA, SA 5126, l. 422.

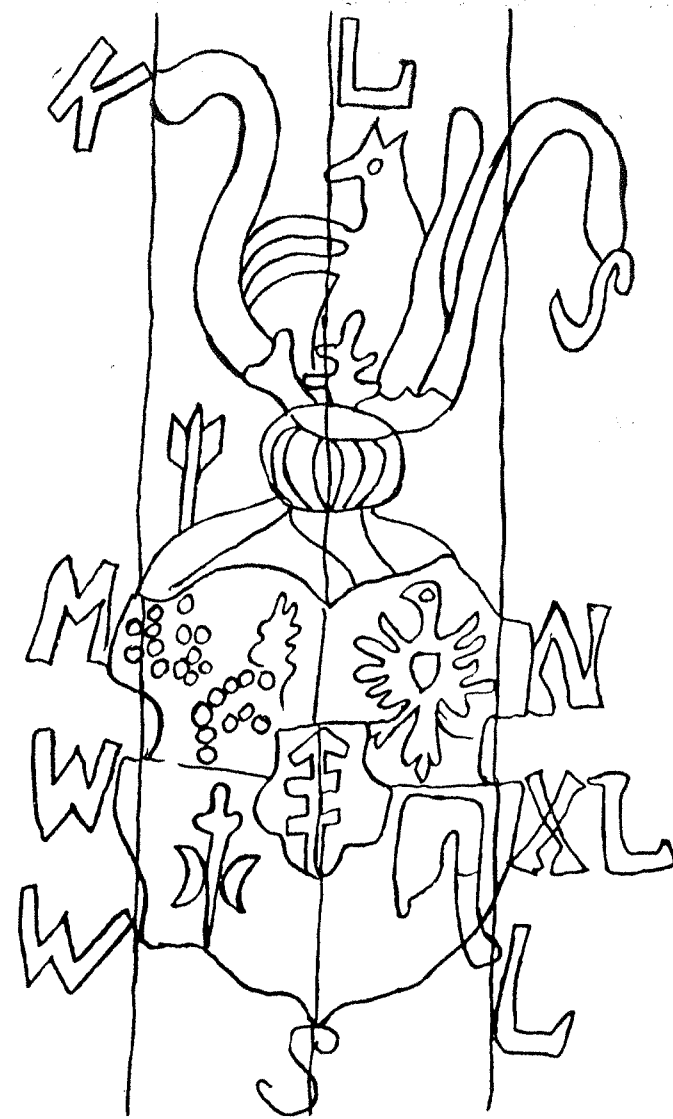
⁵⁴ CVIA, SA 53.

⁵⁵ CVIA, SA 5102, l. 744, 800.

⁵⁶ VUB, A-4829.

⁵⁷ CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200, l. 8.

Greičiausiai, dirbtuvė naudojo Pacų herbą „Gozdavą“. Kadangi su šiuo herbu sutinkama daug vandenženklių atmainų, tai labai sunku nustatyti, kurie ženklai buvo Mickūnų popieriaus dirbtuvės, tuo labiau, kad ir kiti didikai naudojo tą patį herbą. 1649 m. Mykolas Steponas Pacas

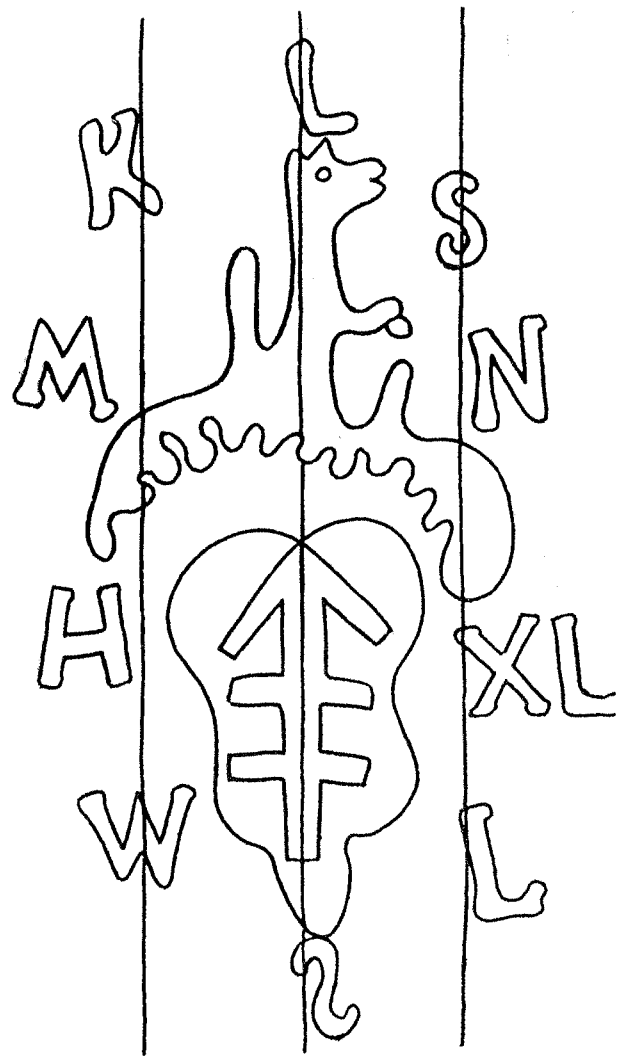
16 pav.:
1 — 1640, Slonimas, VUB, A 149; 1642, Raseiniai, VUB, ZZB
94—109

Lavariškių seniūnijos žemes kartu su Mickūnais perleido Kristupui Katkevičiui, Vilniaus vaivada, ir jo žmonai Zofijai iš Druckių Horskių Katkevičienei⁵⁸. Dirbtuvė naudojo vandenženklis su naujojo pono herbu, o jam 1652 m. mirus, — su našlės, Vilniaus vaivadienės, herbu su atitinkamais įrašais (20 pav., 1). Apie 1660 m. Lavariškes valdė Jurgis Karolis Hleba-

⁵⁸ J. Wolff, Pacowie, 1, 73, Petersburg, 1885.

vičius (miręs 1669 m.). Mickūnų popieriaus dirbtuvė 1660—1670 m. laikotarpiu vartojo vandenženklis su Hlebavičių herbu „Leliva“ ir Jurgio Karolio Hlebavičiaus inicialais arba be jų (19 pav., 3, 4).

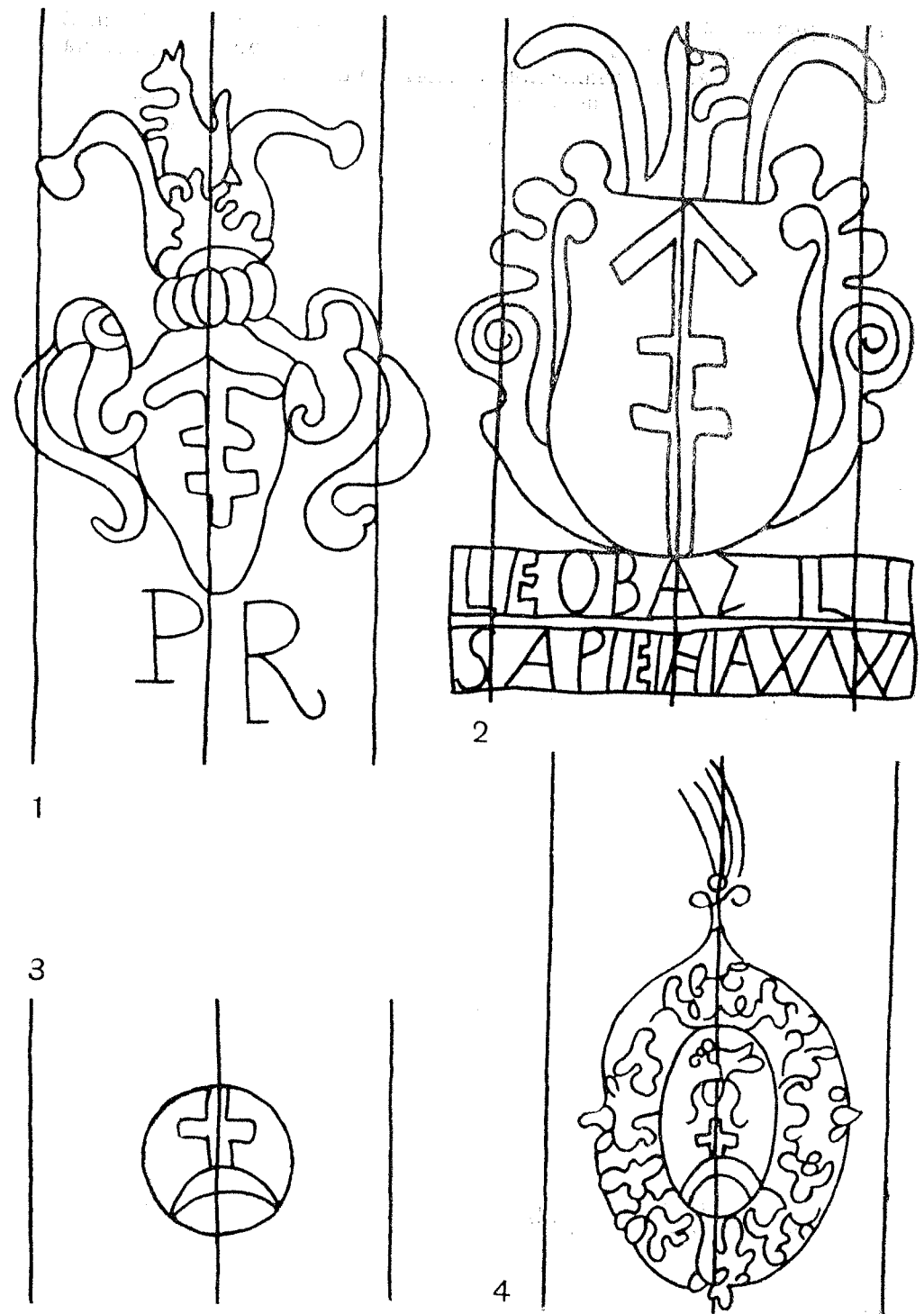
1662—1665 m. laikotarpiu Trakuose ir Vilniuje sudarytų dokumentų popieriuje randame vandenženklį su Lietuvos stalininko Eustachijaus

17 pav.:
1 — 1641, Vilnius, VUB, A 124; 1643, Volkoviskas, VUB, A 95

Kazimiero Valavičiaus vardu ir herbu (20 pav., 2). Dirbtuvė, gaminusi šį popierių, greičiausiai, buvo viename iš Valavičiaus dvarų.

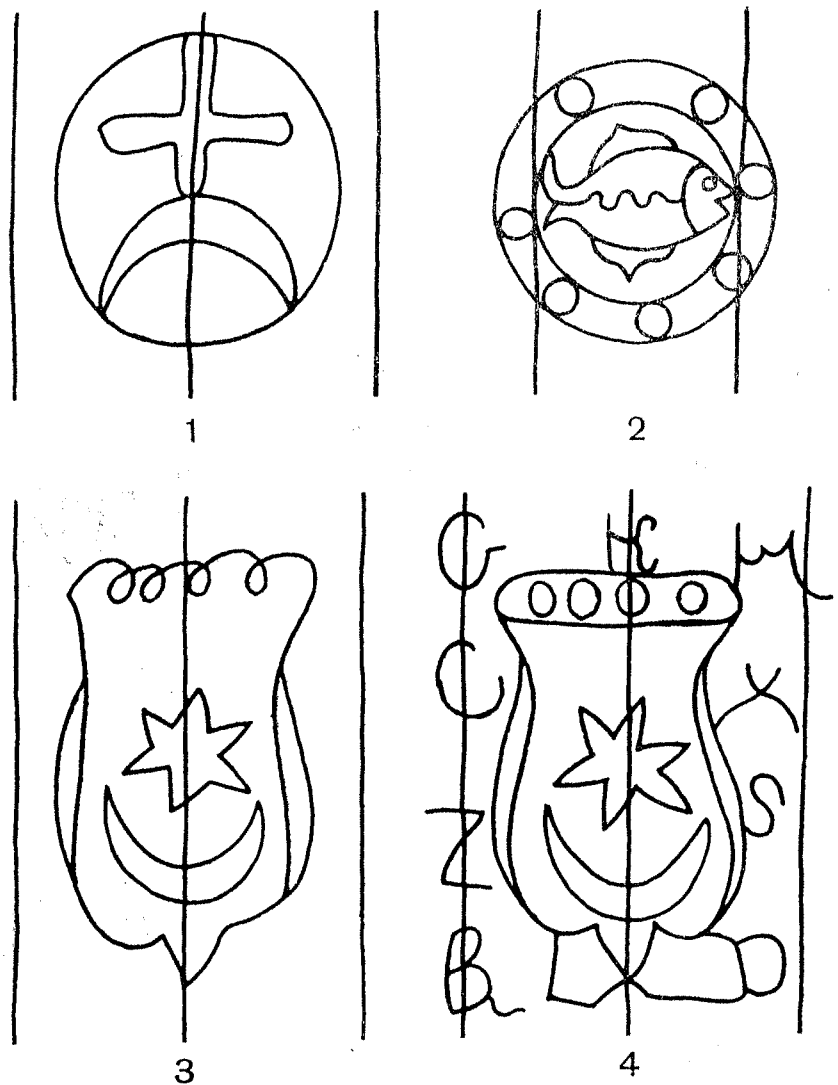
Kazimieras Sanguška savo privačioje korespondencijoje iš Sanguškavos dvaro 1640—1645 m. naudojo popierių su vandenženkliais, vaizduojančiais Sanguškų herbą — vyty su užrašu „K(azimirus) Sanguszko X(iąže) z K(oktu) W(ojewoda) W(itepski)“ (21 pav., 1). Dirbtuvė, gaminusi šį popierių, buvo Sanguškų dvare — Sanguškavoje.

18 pav.:
1 — 1646, Vilnius, MAB, RA 287; 1648, Slonimas, CVIA, SA 3975; 2 — 1672, Raseiniai, VUB, Z Pil. 25; 1675, Vilnius, MAB, RA 957; 3 — 1600, Vilnius, VUB, Morkūno postilė; 1604, Vilnius, MAB, RA 1375; 4 — 1602, Vilnius, CVIA, SA 4612; 1622, Smurgainys, CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200

Popierius su vytimi (21 pav., 2) dar sutinkamas 1663—1681 m. Žarėnuose ir Ukmergėje sudarytuose dokumentuose. Šis popierius, greičiausiai, buvo gaminamas kuriame nors Čartoriskijų dvare.

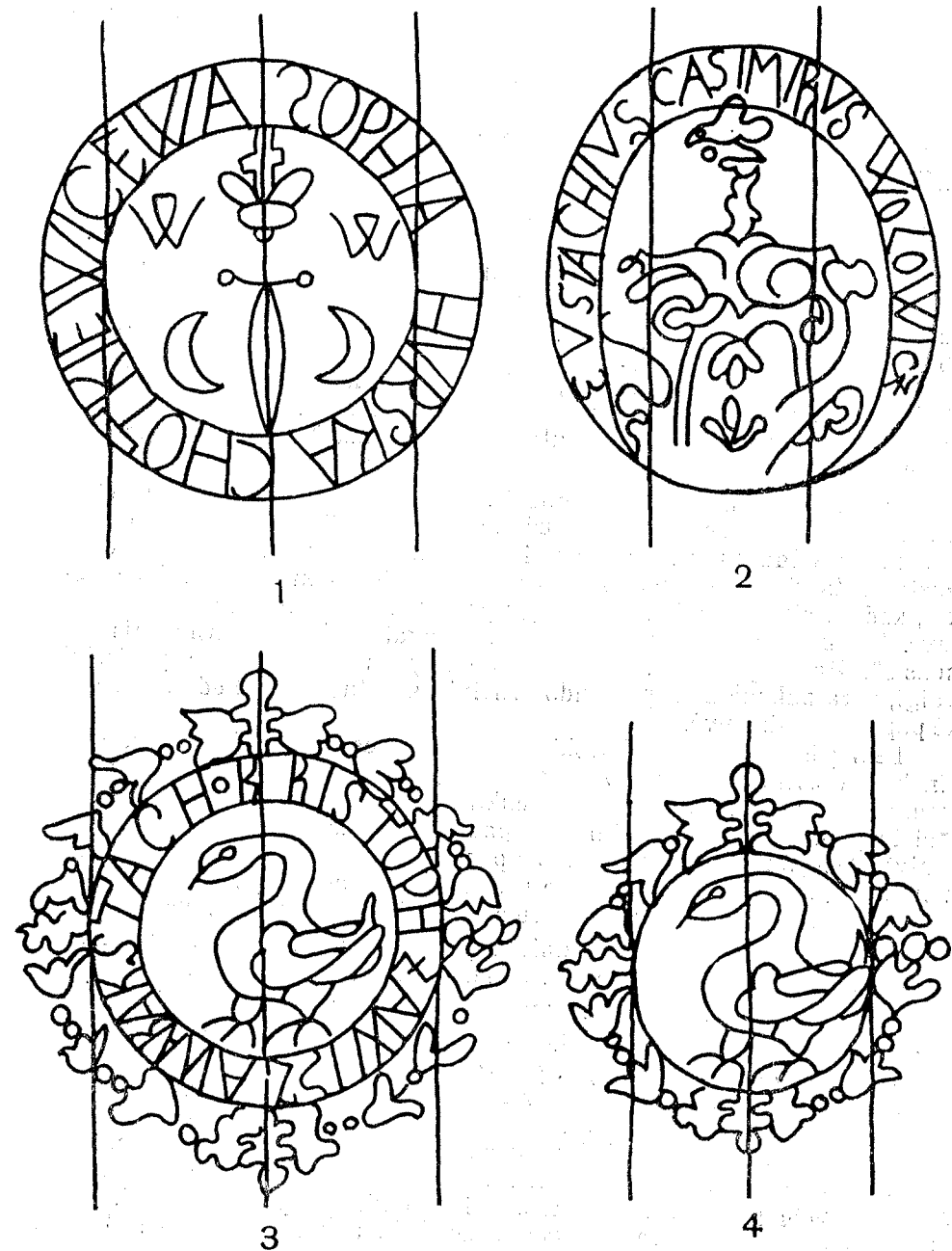
1633—1639 m. dokumentuose, rašytuose Vilniuje, Ašmenoje, Raseiniuose, randame vandenženklį su herbu „Gulbė“ ir užrašu „Kristoph

19 pav.:
1—2—1611, Vievis, VUB, knygoje „Naujas Testamentas“, abu vandenženkliai viename lape; 3—1660, Trakai, MAB, RA 1114; 1679, Vilnius, CVIA, SA 4679; 4—1663, Vilnius, CVIA, SA 257; 1666, Vilnius, MAB, SK 977

Zawisza na Baksztach“ (20 pav., 3, 4). Kristupas Zaviša, didysis Lietuvos maršalka, Vilniaus kaštelionas, mirė 1670 m. Popieriaus dirbtuvė buvo Zavišų dvare Bokštuose, Ašmenos paviete. Tiklesnių žinių apie šią popieriaus dirbtuvę neturime.

1633 m. Kruonio savininkė Regina Valavičiūtė-Oginskienė Vievio vienuolynui davė leidimą pastatyti prie Vievio, Balceriškių kaime, prie seno

20 pav.:
1—1654, Vilnius, CVIA, f. 525, ap. 8, b. 772; 1655, Kėdainiai, VUB A—211—67; 2—1662, Vilnius, CVIA, SA 5099; 1663, CVIA, SA 190; 3—1631, Raseiniai, VUB, Z Pil. 3; 1644, Trakai, MAB, RA 1368; 4—1633, Raseiniai, VUB, ZZA 54; 1635, Kražiai, VUB, A 131

tvenkinio, popieriaus dirbtuvė⁵⁹. Ar ši dirbtuvė veikė ir kokį gamino popierių, žinių neturime.

Lydos paviete Dzitvos dvare popieriaus dirbtuvę laikė Kastrovickiai⁶⁰. 1673 m. ši dirbtuvė dar veikė. XVII a. pabaigoje popieriaus dirbtuvė veikė taip pat Vidžiuose, Vavžeckių dvare⁶¹.

Popieriaus dirbtuvių buvo ir Žemaitijoje. Iš 1640 m. dokumentų sužinome, kad Svėkšnos savininkas Krišpinas Kiršenšteinas Pajūrio valsčiuje turėjo popieriaus ir stiklo dirbtuvę⁶². Popieriaus dirbtuvė dėjo vandenženklis su didžiuoju Kiršenšteino herbu su inicialais ir mažuoju herbu be inicialų (22 pav., 1, 2). Dirbtuvė gamino geros rūšies popierių, kuris taip pat buvo vartojamas Raseiniuose Žemaičių Pilies teismo knygoms.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje rašytuose dokumentuose 1614—1640 m. laikotarpiu sutinkame popierių su vandenženkliais, vaizduojančiais apie 10 atmainų Radvilų herbo, iš kurių tik du su užrašais — „Civitatis Caunensis“ ir „Jaunusius Radzwill MDL“ (22 pav., 3, 4; 23 pav., 1—3; 24 pav., 1—5).

Kai kurie istorikai įrodinėja, kad Jonušas Radvila, kiti, kad Kristupas Radvila įsteigė Kėdainiuose popieriaus dirbtuvę, kuri gaminusi popierių su Radvilų herbu ir užrašu „Civitatis Caiudonensis“, kad popierius buvęs naudojamas Kėdainių spaustuvėje knygoms spausdinti⁶³.

Iš esamų Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinėje bibliotekoje dokumentų⁶⁴ sužinome, kad 1639 m. Kristupas Radvila išnuomojo Kėdainių dvarą Jurgiui Kaškeliui, bet pasiliko teisę, be kitų pastatų, statyti popieriaus dirbtuves, kurių iki tol nebuvo. Tatai dar nereiškia, kad Kristupas Radvila iš tikrųjų pastatė Kėdainiuose popieriaus dirbtuvę. Dėl užrašo, mūsų nuomone,— tai blogai iššifruotas „Civitatis Caunensis“. Radvilų spaustuvė spausdino knygas užsieniame popieriuje. Taigi, nėra pakankamai pagrindo tvirtinti, kad tuo laiku Kėdainiuose veikė popieriaus dirbtuvė.

Lenkų istorikas Kolačkovskis sako, kad Nesvyžiuje XVI a. M. Kavcinskis, Radvilų dvarų prievaizdas, įsteigė popieriaus dirbtuvę, kur buvo gaminamas popierius su vandenženklis, vaizduojančiu Radvilų herbą, kad tą popierių naudojo Vilniaus spaustuvininkas Danielius iš Lenčicos. Matyt, Nesvyžiuje buvo gaminamas popierius, bet Danielius iš Lenčicos jo nenaudojo, nes knygas spausdino užsieniame popieriuje.

Kol kas neaišku, kuriuose dvaruose Radvilai laikė popieriaus dirbtuves.

Išvados. XVI ir XVII amžiais popierius Lietuvoje buvo gaminamas mažose dirbtuvėse, kuriose buvo naudojama vandens jėga.

Iš pradžių popieriaus dirbtuves steigė atvykę amatininkai, kuriems buvo suteikiamos tam tikros popieriaus gamybos monopolio teisės.

Kadangi popieriaus gamyba pasirodė esanti pelninga, popieriaus dirbtuves pradėjo steigti dvarininkai ir turtingieji miestiečiai, t. y. tie žmonės, kurie galėjo turėti savo nuosavybėje vandens jėgą, būtent — žemių savininkai. Ne visi įsteigtų dirbtuvių savininkai jas eksploatuodavo. Dauguma savininkų dirbtuves išnuomodavo popieriaus meistrams, imdami aukštą nuomą pinigais ir išsiderėdami tam tikrą popieriaus kiekį. Tokie dirbtuvių nuomininkai vandenženkliuose dažniausiai vartodavo dirbtuvės savininko herbą.

⁵⁹ AVK, 11, 104.

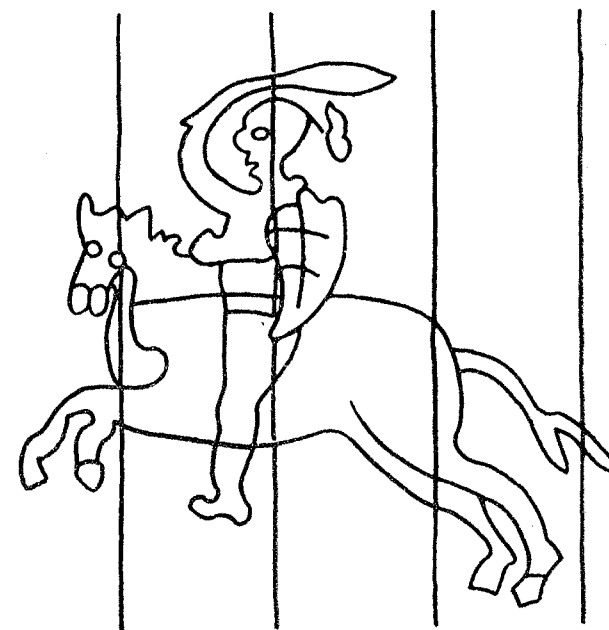
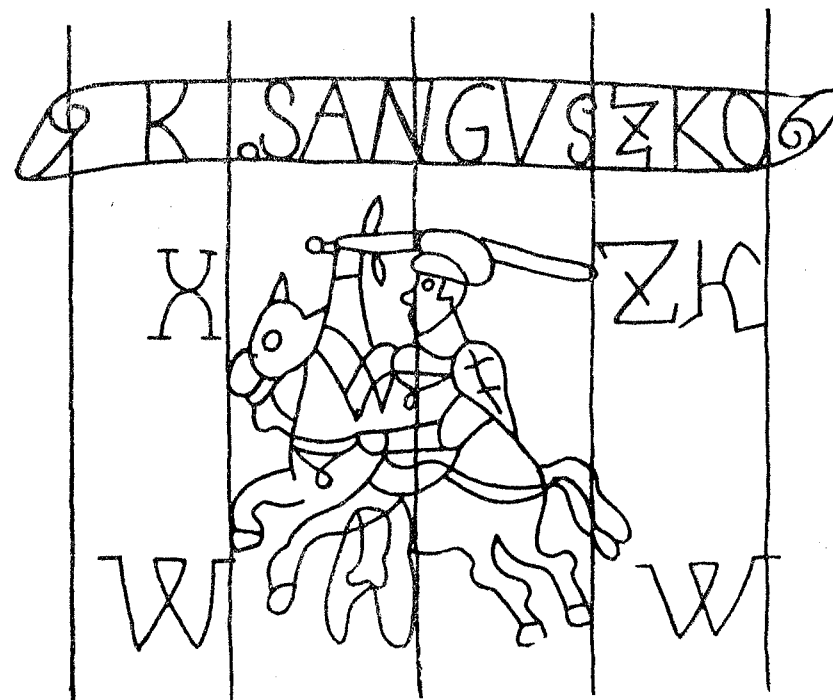
⁶⁰ CVIA, SA 15, l. 429; Nr. 141, 149.

⁶¹ CVIA, SA 65, l. 400, Nr. 413.

⁶² VUB, ZZ A 82, l. 201, 235.

⁶³ J. Kolačkowski, Wiadomości..., 151, 152.

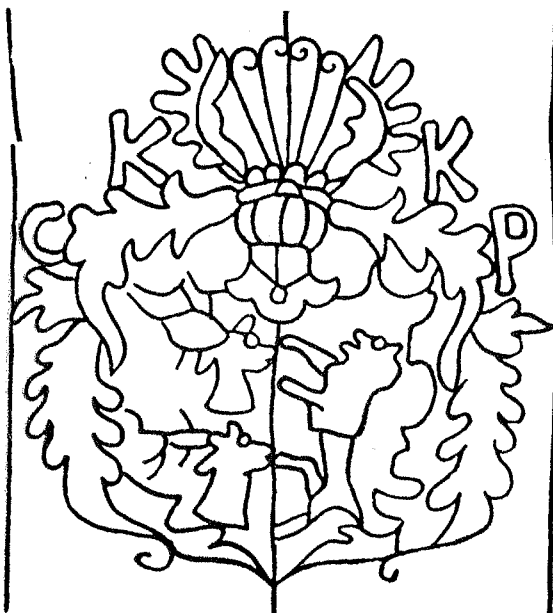
⁶⁴ VUB, A-206.

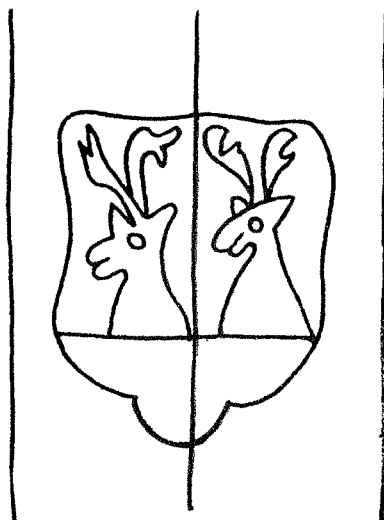
2

21 pav.:

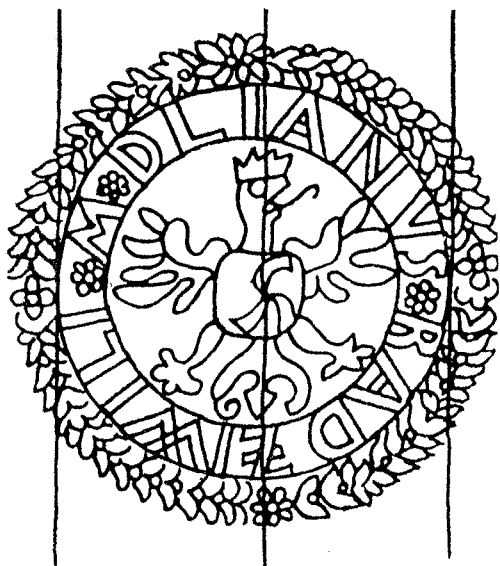
1 — 1640, Sanguškava, MAB, Varia, VI, Nr. 4; 2 — 1672, Raseiniai, VUB, ZZB 148; 1681, Ukmergė, CVIA, SA 4414

1

2

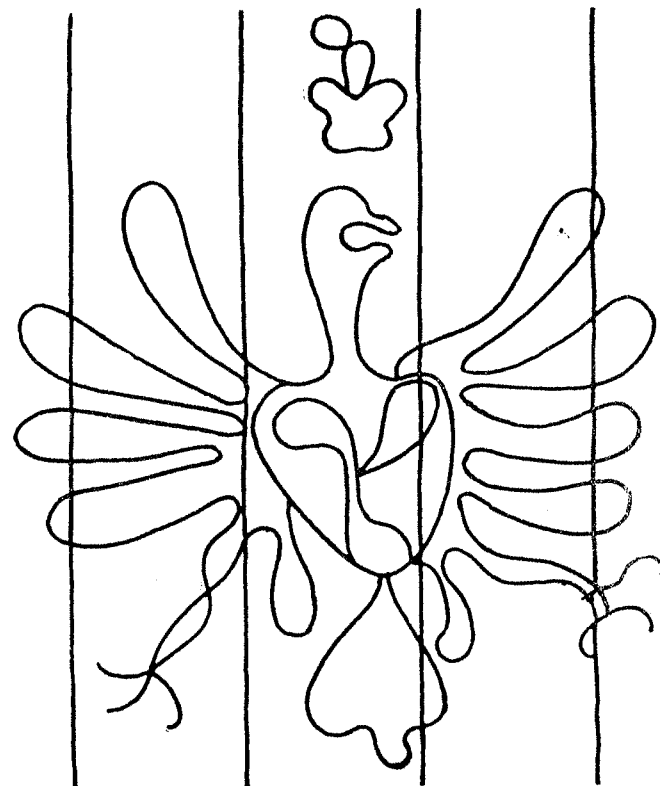
3

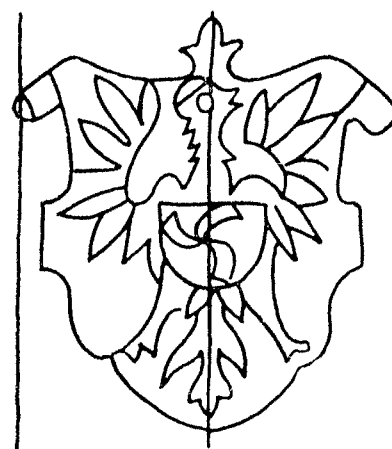
4

22 pav.:

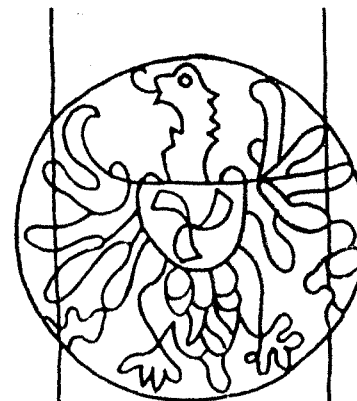
1—1633, Raseiniai, VUB, ZZB, 86; 1641, Raseiniai, VUB, ZZB 62; 2—1636, Raseiniai, VUB, ZZB 82—99; 3—1616, Vievis, MAB, L 17—25; 1623, Vilnius, MAB, RA 1376; 4—1620, Vilnius, MAB, SK 3248; 1623, Vilnius, VUB, knygoje „Senasis Testamentas“

1

2

3

23 pav.:

1—1631, Vilnius, VUB, A 531; 2—1611, Mogilevas, VUB, A 1951; 1612, Minskas, MAB, VBF 1422; 3—1629, Vilnius, CVIA, SA 4648

Lietuvos dirbtuvių popierius iki XVII a. vidurio buvo ne blogesnis už kaimyninių kraštų dirbtuvių popierių. Kai kurios popieriaus rūšys buvo labai geros.

PRIEDAI

I

1524 m. d. kunigaikščio Zygmanto Senojo raštas Vilniaus vaivadai Goštautui, kad yra priėmęs tarnu popieriaus meistrą šveicarą San Vernartą ir kad įsakytų Vilniaus pilies prievaizdai pastatyti jam popieriaus dirbtuvę ir gyvenamąjį butą.

Iš Lietuvos Metrikos — CGADA Maskvoje, f. 389, kn. 14, l. 102—103 (139—140), Nr. 321.

Листъ до воевод'ы вил'енского пан'а Краштол'та.

Здесе принали есме на наше имя того слугу нашего на имя Саверьян'та з Сван'царское земли, который маеть у месте нашом Виленском//паперъ бити — Абы казал городничому вилен'скому пану Ур'лиху Гозу, аж бы он ему мешкан'е и млын паперный справил своимъ накладомъ, а онъ то будеть из платов его брати. А еслибы не могль с платовъ его vybrати, ино маеть мыто заплатити. — Копот.

А до Ур'лиха лист, абы мешкане и млын справиль и в опеце и обороне своей мель. — Копеть.

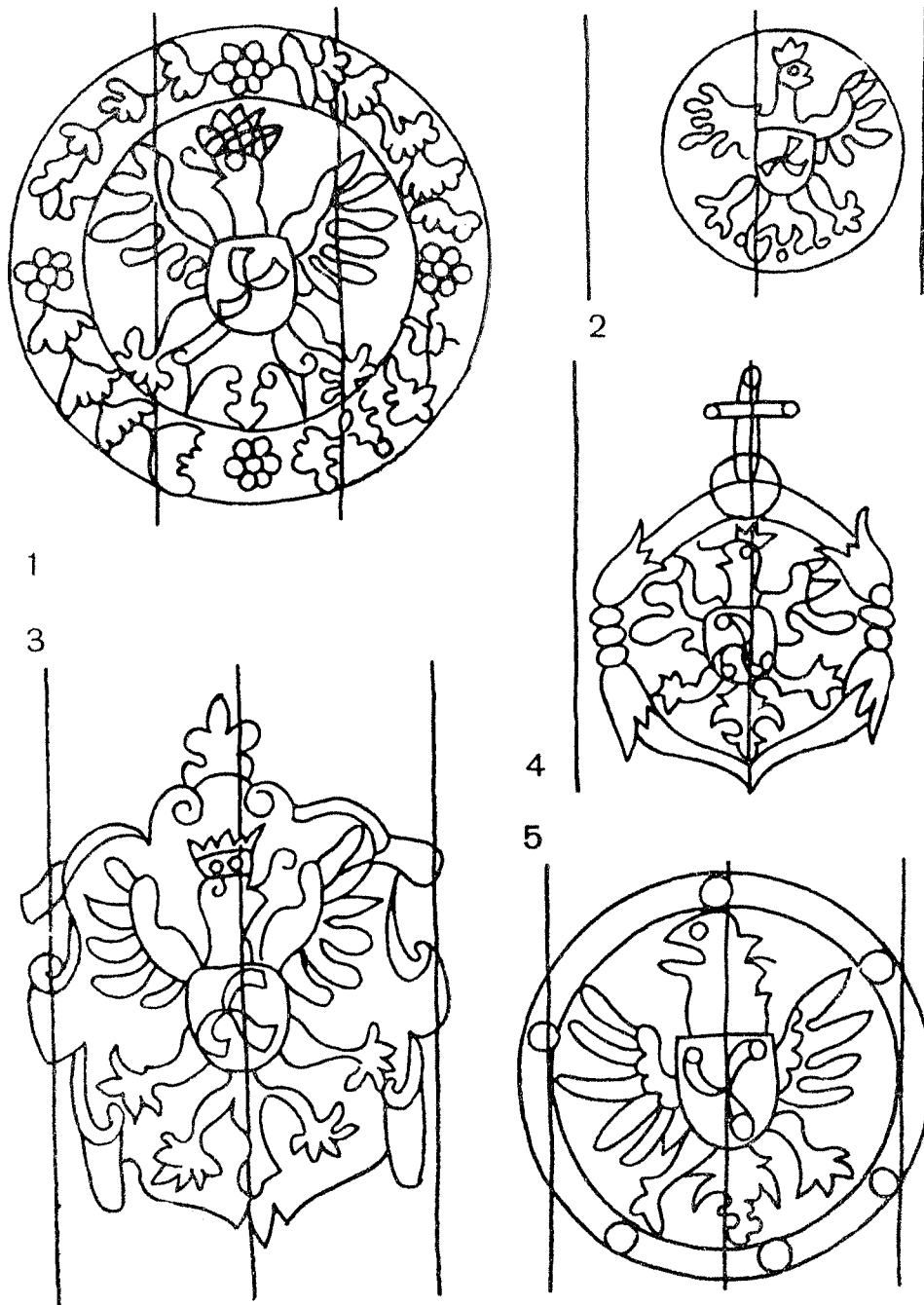
II

I

1629 m. sausio mėn. 25 d. Vilniaus vaivadijos generalinio antstolio pranešamasis kvitas apie B. Reinerio nusiskundimą netinkamumu jo išnuomoto kunigaikščio M. Giedraičio popieriaus malūnu prie Vilniaus, apie to malūno apžiūrėjimą ir apie Reinerio atsisakymą nuo malūno nuomos.

Orig. Vilniaus pilies teismo raštų ryšeliuose — CVIA, SA, 4648, l. 399.

Ja Stefan Gromacky, generalis jeho kro.msci dworny woiewodstwa wilenkiego, zeznawam tym moim kwitem, iz w roku tereznieyszym tysziac szescset dwudziestym dziewiatym miesiaca stycznia dnia dwudziestego pio(n)tego przy stronie dwu szlacheicow, panu Janie Mickiewiczu a panu Marcynie Stanislawowiczu, bylem uzytym y s tą sirono szlachtą od pana Balczera Deynerta papiernika dla oddania mlyna papiernego tu pod miastem Wileńskim nad rzeką Wilną lieżącego, który mlyn papierny arędował on, pan Deynart, od pana Michala Krolikowskiego za zleczeniem jemu od jego msci kniazia Marcyjana Giedroycia, y gdysmu ja general y z nim, panem Deynartem, y s tą stroną szlachtą do tey papierni (przybyli), gdzie naprzod powiedział pan Deynart przede mną generałem y tą stroną szlachtą, yzema, mowi zaarędował byl ten mlyn jego msci kniazia Giedroycia od pana Krolikowskiego za kop piędziesiąt na rok cały, ktorey arędy zaczął sie rok Trzech Krolioiw teraz w tem roku tysziac szescset dwudziestym dziewiatym, już to mi w aręde poszly niedziel trzy, a jeszcze ni za grosz nie zrobił, a to s tych przyczyn, ze tu y wody niemasz, do tego goły mi podano ten mlyn, a i blachi zielazne w stępach założane byli materyją, ktorychem na ten czas widziec nie mogli, ze byli barzo zle y nie moze imi robic. Jakozem y ja general widział w rzece na ten czas wode barzo zamarzła y nie idzie woda, blachy tesz zielazne wielkie widzialem rozpadle, ktoremu robic nie moze. Jakoz on, pan Deynerd, przy mnie generalie rozczy wszystkie, co należą do tey papierni, zdal do młynarki jego msci kniazia Marcjana Giedroycia tez podle tegoz mlyna, do Barbary Bartoszowey, to jest mianowicie według reistrzu od pana Krolikowskiego s podpisem ręki jego jemu, panu Deynertowi, danego, a nadto nad reistrz zdal zielaza rozne, obreczow zelaznych, stawnicze diwa, od praszy zielaza dwie sztuki. Do tego okazał u drzwy, u okiennycz czale, y blony skliane w tym domie w jedney yzbie byli. Co to wszystko pan Deynert według tego regestrzu do tey młynarki addawszy y w domie tym młynarskiem okazawszy, szedł z mną generałem y s tą szlachtą do pana Krolikowskiego, chcąc mu ten mlyn ze wszystkimi rzeczami y z naczyniem zdac, y zdawał dając tę przyczynę, iz zielaza zle, wody niemasz, a za te trzy niedzieli, lubo nie nie robiono w tym mlynie, dawał panu Krolikowskiemu kontentacyi reze papierzu. A pan Krolikowski powiedział, yz, mowi panie Deynerd, jam ne dla tego tobie ten mlyn jego msci kniazia Marcyjana arędował, abysz go miał tak przędko zdawac y zeby jego msc kniaz Giegroyc jaką szkode ponosic miał, bom ja gwoli tobie y za własnym staraniem twoim papiernika drugiego z tego mlyna wyrugował, rzeczy y tego papiernego mlyna od ciebie odbirac nie chce y tam nie pcyde; jakom ci podał y mam na pisnie kontrakt s pod-

24 pav.:

1 — 1629, Vilnius, CVIA, SA 4648; 1631, Vilnius, CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48; 2 — 1636, Raseiniai, VUB, Z Pil. 7; 1644, Ukmergė, CVIA, SA 14664; 3 — 1641, Raseiniai, VUB, ZZB 99—115; 4 — 1629, Vilnius, CVIA, SA 4648, 5 — 1633, Trakai, MAB, RA 5—1; 1636, Raseiniai, VUB, Z Pil. 7

pisem ręki waszey, y tego sie dzierzec chcę, a wy sobie czynicie co rozumiecie y zsuwajcie te rzeczy y młyn komu chciecie, a ja o nich wiedziec nie chcę. A tak ja general, com widział y szlyszal z obu stron, dalem tej moy kwit ku zapisaniu do xiąg grodskych wilenskich s podpisem ręki mey y pod pieczęcią moią, ta(kze) y s pieczęćmi strony szlachty na ten czas (przy) mnie byley. Pisan (roku y dnia zwysz pisanego),

Trys antspaudai

Parašas: Stephan Gromacky general ręką swą

Nugarėlėje pažymėta, kad 1629 m. sausio 27 d. generolas pateikė tą kvitą Vilniaus pilies teisme.

2

1629 m. sausio mėn. 27 d. Užrašas Vilniaus pilies teisme kunigaikščio M. Giedraičio įgaliotinio M. Krolikovskio skundo, kad B. Reineris, išnuomojės iš jo kunigaikščio Giedraičio popieriaus dirbtuvę Vilniuje, ją apnaikinęs, paėmęs daug daiktų, metęs ją ir slaptai pasišalinęs.

Iš Vilniaus pilies teismo juodraštinės pareiškimų knygos ryšelio — CVIA, SA 4648, I. 400a.

На вrade его королевской милос'ти кгород'ком вилен'ском передо м'ноу Ярос'лавом Але[к]са[н]дром Шеметом на Ел'ной, подвоевод'дзми вилен'скимъ, жаловал и оповедал земенни его королевской милос'ти воевод'ства Вилен'ского пан Михал Кроликов'ский о том, иж дей в року тепереш'нем тисеча шест'сот двадцать девятом месеца ген'вара шостого дня, маючы тот пан Михал Кроликов'ский в поверен'ю папер'ню виленскую, над рекою Вильною лежащую, от его милости князя Мар'цяна Кредройта, под'толего полоц'кого, которую тую папер'ню року, месеца и дня звыш мененого он, пан Кроликов'ский, за проз'бою и прычиною раз'ных людей арен'довал пану Бал'церови Рейнер'тову тую папер'ню на рок тисеча шест'сот двадцат десятый, почавшы од року тисеча шест'сот

двадцат девятого от Трех Кроли аж до дня Трех Кроли а року тисеча шест'сот двадцат десятого, зо вс'ими речами, до тое папер'ни належачые, за коп пет'десят грошей литов'ских и рез три паперу, то нак дей поменный пан Бал'цер Рейнерть, учинив'шы такое застоновен'е з ним, паном Михалом Кроликов'ским, и одобрив'шы тую папер'ню зо вс'ими потребами, до нее належачими, од него, пана Кроликов'ского, меш'каючи в той папер'ни по одобрен'ю од дня шостого месеца ген'вара аж до дня двадцат сегомо того ж месеца ген'вара и року звыш мененого, спустошив'шы тую папер'ню, маючы в держан'ю у себе через так дол'гий час, а на остаток скрини, которыми вода шла з ставу на коло, умысл'ные и самое коло, руры, которыми рурами вода на самые ступы идет, позаморожал, за которым замороженем тых скрин, рур и ступ жад'ного ин'шого папер'ника не может мет аж до самой весны. А еще мало на том маючы, умысл'ене ку шкоде его, пана Кроликов'ского, побрав'шы речей с той папер'ни, меновите: наперод шнуров влосяных шест'десят сажин до папер'ни належачые взял, хуст полотен'ных тен'ких небитых пер'шого папер'ника бочок тры, боч'ка кош'товала по грошей дванадцат, матерый битой того ж пер'шого папер'ника за копь шест'над'цат, (з) скрини, в которой замар'зло было, скриню порубав'шы, выбралъ камен великий, на котором кглян'суют папер, тот напол раз'тлук, который кош'товал золотых чотырох, завяси от дверей од'лупив'шы (visa eilute sunykus) спалив'шы, дески, тар'тити на горе выпустошив'шы, так'же ин'шого начыня ему, пану Кроликов'скому, не з'дав'ши вод'луг подан'я себе в той папер'ни былых, тые речы звыш мененные побрав'шы и спустошив'шы, о собе жад'ное ведомости не даючы, потаем'не проч од'ехал нет ведома где. Што он, пан Михал Кроликов'ский, видечы от того Бал'цера Рейнар'та крыв'ду и великую шкоду его милости князю Мар'цяну Кредройту, под'толему полоц'кому, яко дозор'ца тое папер'ни, хотечы о то з ним правом чынити, дал тое оповедан'е до книг записати.

Toliau prirašyta: При котором оповедан'ю став'шы очевис'то знерал воеводства Вилен'ского Янь Диблевски квит свой в той справе в сем року звыш писаном месеца февраля сегомо дня до книг кгород'ких вилен'ских приз'нал писаны тыми словами: (Ryšelyje kvito nėra).

Року 1629 месеца ген'вара двадцат сегомо дня оповедано.

Parašas: Ян Дов'кьяло Стрыш'ка под'тарости.

III

1

Išrašas iš CVI Archyve laikomo Smurgainių dvaro, Ašmenos pav. inventoriaus, surašyto 1601 m. spalio mėn. 17 d., apie Smurgainių savininko Kristupo Zenavičiaus, Bresto vaivados, pastatytą popieriaus dirbtuvę.

Budowanie mlyna papiernego

Swietlica biala, w ktorej blon szklanych trzy, ale pobite, okienice na zawiasach, drzwi na zawiasach z klamką i zaszczepeką, stol stolarskiej roboty lawy w kolo, piec poliwany, kominek murowany. S tey swietlicy komora, w ktorey drzwi na zawiasach (z) zaszczepeką, okno bez blony, zawiesy niemasz. Przeciw tey swietlicy sien, w ktorey sieni drzwi na zawiasach (z) zaszczepeką, w tychze sieniach ganek, co wchodzą na gure, w tego wschodku drzwi na zawiasach (z) zaszczepeką. S tey sieni druga swietlica, gdzie papier robią, w tey swietlicy drzwi na zawiasach (z) zaszczepeką y s klamką, okien cztery y te pobite, a bez okienic. Przeciw tey swietlicy mlyn, co papier biją, w tego mlyna znadwora y s tey swietlicy drzwi na zawiasach (z) zaszczepekami. A insze naczynie, ktore przynalery do robienia papiera, tedy wszystko spisane iest na osobliwym reestrze y podane Lukaszu papierniku.

W teyze papierni browar zrąbiony, w ktorem wrota proste, a w tem browarze kocioł w osm uszatkow dla warena kleiu. A w tom domie papiernem komin ieden wysoki murowany.

1601 Smurgainie.

2

Ištrauka iš CVI Archyve laikomo Smurgainių, Ašmenos pav. inventoriaus, surašyto 1616 m. vasario 5 d. apie Smurgainių savininkės našlės Kristupienės Zenavičienės, Bresto vaivadienės, valdomą popieriaus dirbtuvę.

Papiernia

W tey izbie dwie bialych sien iedna komora w iedney izbie drzwi na zawiasach zielaznych to iest iedne do sieni drugie do komory, w tey izbie tamtesze blon szklanych trzy y kturych preta iednego niemasz, piec ieden bialy i niepolewany ktory przelozyc trzeba: w drugiey izbie gdzie piec zielony z sieni na dwor drzwi, też na zawiasach zielaznych. W teyze izbie gdzie drzwi dwoje na zawiasach zielaznych blon sklanych calych 4 prety jeno dwa, z blon kadz. A szta y ktorey dwie resie zelaza i dwa stope zelazne. Prasa sriuba u ktorey dwie refie zelazne i dwa gozdzie zelazne do refy przybite na sriube. Mlynica gdzie materya sludze. Naprzod kola wodne dwa na ktore woda idzie u tych kol na zadnem wale po cztery refy zelaza a po dwa szopy zelazne to yest wszystkich refi osm a czopow cztery: W teyze mlynicy drzwi iedne co do kol wodnych chodzą na biegunach. W teyze mlynicy step dwie u kazdey stepie po cztery gniazda. A u kazdym gniazdzie zelaznych blach po dwie: wszystkich blach zelaznych 16 w kazdym gniazdzie po 4 stampory: w obiedwu stempacir stemporow 34 na kazdym stamporze refa zelazna. W kazdym stemporze po 9 gozdzie zelaznych to iest 28 a na trzech po dwa gozdzie. Ktory stampory gotową materyą obracayą s tey mlynicy drzwi na dwor na biegunach. Wedle papierni stempy 2 nowe debowe leżą niewyrobiezone. A drugie dwie podle wily ktore urzednikowi masz odyskac y do papierni oddac. Powrozow do suszenia papiera piecset piecdziesiat i cztery. Kocioł do parzenia kleiu forem par trzy to wszystko podano papiernikowi w moc. Mikolajowi Krzewowskiemu ktory iesliby nie obiał w papierni mieszkać tedy wszystko urzednik moy ma od niego wedlug tego mego inwentarza odebrac y inszego podac ktory będzie po nim...

IV

Mirusio Vilniaus popieriaus dirbtuvės savininko Jono Tochtermano popieriaus dirbtuvės ir kito palikimo 1661 m. lapkričio 14 d. surašymas.

CVIA Vilniaus miesto magistrato knygos Nr. 5099, p. 318.

W poniedzialek dnia czternastego miesiaca nowembra roku Panskiego 1661.

Na instancią uczciwey Doroty Balcewiczowny po nieboszyku Janie Tochtermanie papierniku y mieszczaninie Wilenskim przez Moskwę niedawnemi czasy do zamku wziętym, y zamordowanym, pozostałey wdowy, deputowani są od szlacheckiego Urzędu Radzieckiego Wilenskigo na spisanie, zinwentowanie y taxę dobr ruchomych tegoż papiernika w Rakunciszkach mianowicie w papierni będących. Szlachećni pan Mikolay Zypla y pan Jan Kukowicz rayce z pisarzem i sługami przysięgłemi, uczciwemi Kazimierzem Bernatowiczem i Onisim Kozłowskim. Ktorzy p. p. raycy czyniąc dosyc funkciey swojej ziaćhali do papierni Rakunciskiey y tam rzeczy ktorekołwiek pani wdowa podała, spisali, zinwentowali y oszacowali tym sposobem.

Naprzod przedniego papiera gotowego rez pietnascie, reza, jako sławny Matyasz Czeplicki papiernik taxował, szacowana po złotych Trzy groszy piętnastu, czyni summa f. 52—15
Czterdziescia rez papiera podlejszego, reza szacowana po złotych dwa y gr.

piętnastu, czyni	f. 112—15
Papieru tabacznego rez pięć, reza po złott. jednemu g. 15. czyni	f. 7—15
Item papieru przedniego gotowego, reza jedna szacowana	f. 4—
Materiey na przedni papier rez czterdesce po złottych trzy	f. 120—
Podleiszey materiey rez szesdziesiąt po złott. dwa	f. 120

M i e d z

Kocioł od dwu cebrow, drugi od wiadra. Bania z czapką i trąbami dana jest przez nieboszczyka Tochtermana panu Janowi Ciechanowiczowi do schowania jako Pani Wdowa powiedziała, flo. 70. Deszczek sosnowych osmdziesiąt i siedem. Sukięnych chusty białych cokolwiek było, te wszystkie w ziemi zakopane, jako pani wdowa powiedziała, pogniły. Zeznała też pani wdowa iż natenczas, kiedy nieboszczyka małżonka y ją samą Moskwa do zamku wzięwszy prowadziła, było w szkatule na gurze gotowych pieniędzy złott. szesdziesiąt y oblię nieboszczyka Jana Kaczadła włocha malarza na kop sto dany. Tę szkatulę z innemi rzeczoma w niebytnosci onych niewiedziec kto porwał. Tarz pani wdowa y Jozef Tuszczelis czeladnik powiedzieli, że nieboszczyk zawsze papier do szwagra swego Jana Ciechanowicza wozil y tam składał, jakoż y przed niedziel siedmią, szesdziesiąt rez parą koni do niego zawiozł.

Warsztat do robienia papieru cały ze wszystkim kosztem nieboszczyka zprawiony.

Papiernia i budynki inne, kosztem nieboszczykowskim po zawojowaniu Wilna są zbudowane.

Dom nieboszczykowski na ulicy Japowey podle kamienicy j. w. pana kanclerza leży.

Ktore dobra y rzeczy przereczonem sposobem zinwentowane y oszacowane są do ksiąg urzędowych zapisane. Wypis z protokołu ksiąg szlacheckiego urzędu radzieckiego Wilenskigo wskazaniem tegoż urzędu wydan.

(Parašas ir vaško antspaudas)

R E Z I U M É

Р Е З Ю М Е

ЛИТОВСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЗАДАЧ

А. ВИШНЯУСКАНТЕ

В статье рассматривается вопрос о современной этнографии, как одной из общественных наук, наиболее тесно связанных с жизнью народа, и о ее роли в решении конкретных задач строительства коммунистического общества, поскольку этнограф-исследователь советского общества может и должен выявить растущие черты коммунизма, обобщить передовой опыт коммунистического строительства и тем самым способствовать его быстрейшему распространению. Одновременно характеризуется научная деятельность Института истории Академии наук Литовской ССР за последнее десятилетие в области изучения современного быта и культуры промышленных рабочих и колхозного крестьянства. В институте путем сплошного анкетного обследования целого ряда колхозов и промышленных предприятий, как-то: Григишкского опытного бумажного комбината, Юодупской фабрики шерстяных тканей «Нямунас», колхоза «Пирчюпис» Варенского р-на, колхоза «Саулетякис» Шилальского р-на и др., — собран богатый статистический материал для установления самых характерных черт развития современной литовской колхозной и рабочей семьи, ее материального быта и духовной культуры. Автор коротко характеризует подмеченные этнографами изменения в структуре колхозной и рабочей семьи, в отношениях между ее членами, в интерьере жилищ, в пище и т. п., а также в возросших интересах к культурной жизни.

Все это свидетельствует о том, что в период развернутого строительства коммунизма как в городе, так и в литовской колхозной деревне растет новый человек, создаются и развиваются новые формы семейного быта, новые отношения между людьми, новые советские традиции.